

„NIEKAS NETURI BŪTI PALAIDOTAS KAIP GYVULYS“. LAIDOTUVIŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS PRŪSIJOJE XVI–XVIII A.

Darius Barasa

Straipsnis parengtas 2012 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamos mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Klaipėdos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ (2012–2014 m., Nr. VAT-12018).

ABSTRACT

On the basis of an analysis of legal documents, the article reviews the regulation of funeral rites in Prussia in the 16th to the 18th c. with the aim of disclosing the content of the legal orders and the intensity of regulation in the field of funeral. On the other hand, the regulation implemented by the Church and the state is sought to be reviewed as one of the components and consequences of the process of confessionalization.

KEY WORDS: Prussia, funeral, regulation, law, confessionalization.

ANOTACIJA

Straipsnyje, analizuojant teisinius dokumentus, aptariamas laidotuvių apeigų reglamentavimas Prūsijoje XVI–XVIII a. Siekiama atskleisti, kokio turinio teisiniais potvarkiais ir kiek intensyviai buvo vykdytas reglamentavimas laidotuvių srityje. Kita vertus, į šį bažnyčios ir valstybės vykdytą reguliavimą norima pažvelgti kaip į vieną iš sudėtinių konfesionalizacijos proceso dalių ir pasekmių.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Prūsija, laidotuvės, reglamentavimas, teisė, konfesionalizacija.

Darius Barasa, Klaipėdos universiteto

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva

El. paštas: darius.barasa@gmail.com

Įvadas

1682 m. vizituodamas Klaipėdos miesto vokiečių bažnyčią ir sprendamas dėl laidotuvių tvarkos kilusias problemas, vizitatorius ataskaitoje pabrėžė, kad niekas negali būti tarsi gyvulys be varpų ir giesmių nuvilktas į kapines ir palaidotas¹. Tuo buvo išsakyta ne asmeninė vizitatoriaus nuomonė, bet veikiau primintas oficialus Prūsijos evangelikų bažnyčios požiūris į mirusįjį, jo deramą pagerbimą. Tai ir apskritai visa, kas susiję su laidotuvių apeigomis, pirmąkart bene plačiausiai buvo išdėstyta jau 1568 m. Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios nuostatuose². Kad žmogaus mirtis, laidotuvės, laidojimo vieta, kaip ir kiti svarbiausi gyvenimo ciklo etapai – krikštas, santuoka, taip pat asmens privatus ir viešas gyvenimas, šiuo laikotarpiu buvo reglamentuoti teisiniais Bažnyčios ir pasaulietiš-

¹ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai*. Sud. I. LUKŠAITĖ. Klaipėda, 2009, p. 47.

² *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, Leipzig, 1911, Bd. 4, S. 100–101.

nės valdžios potvarkiais, neturėtų kelti nuostabos. Tai galima laikyti viena iš pasekmių to proceso, kurį Europos ankstyvųjų naujųjų laikų istorijos tyrinėtojai linkę vadinti konfesionalizacija.

Konfesionalizacija suprantama kaip fundamentalus visuomeninis procesas, kuris iš esmės keitė viešą ir privatą gyvenimą Europoje ir buvo susijęs su ankstyvos moderniosios valstybės ir naujųjų laikų disciplinuotos pavaldinių visuomenės formavimusi³. Šį procesą galima suprasti ir kaip konfesinės krikščioniškos dvasios skverbimąsi į valstybę, kultūrą, teisę, mokslą, galiausiai į visą visuomenę ir šių sričių pertvarkymą bei formavimą(-si) tos dvasios pagrindu⁴. Pagal konfesionalizacijos koncepciją, religija ir politika, Bažnyčia ir valstybė buvo struktūriškai viena su kita susipynusios. Egzistavusio Bažnyčios ir valstybės aljanso vienas iš tikslų buvo disciplinuotos homogeniškos pavaldinių visuomenės formavimas, kuris daugiausia turėjo vykti naujai diegiamų konfesinių normų pagrindu. Valstybė ir Bažnyčia turėjo savas priemones ir institucijas tikėjimo doktrinai diegti, visuomenės elgsenai, mąstymui keisti, kontroliuoti ir disciplinuoti. Pats bendriausias, tačiau vienas veiksmingesnių visuomenės kontrolės instrumentų, buvo teisinis reglamentavimas. Atskirai vienos Bažnyčios išleisti potvarkiai, kurie drausmino nuo nuodėmės, buvo gana riboto poveikio ir dažnai neturėjo grasinančių baudžiamųjų priemonių. Tačiau jei Bažnyčios teisinius potvarkius paremdavo valstybė, toks derinys tapdavo konfesionalizacijos procesą akceleruojančiu veiksnium. Tokiu atveju dažna nuodėmė pretendavo tapti griežtai pasaulietinės valdžios baudžiamu nusikaltimu. Tad pavaldinys buvo drausminamas ir auklėjamas dvigubai: ir Bažnyčios, ir valstybės⁵. Istorikas Dieteris Willoweitis yra taikliai pažymėjęs, kad negalima kalbėti apie konfesionalizaciją, neakcentuojant teisinių potvarkių svarbos⁶.

Straipsnio *tikslas* – į vieną iš daugelio Prūsijos valstybės ir Bažnyčios reglamentuotų visuomenės gyvenimo sričių, būtent žmogaus mirtį ir laidotuves, pažvelgti kaip į vieną iš sudėtinių konfesionalizacijos proceso dalių ir pasekmių. Pirmiausia tai galima suprasti kaip naujų konfesinių normų diegimą laidotuvių apeigose ir pastangas išguiti diegiamai tikėjimo doktrinai prieštaraujančias įvairias liaudies tikėjimo apraiškas. Tai būtų vienas iš atsakymų, kodėl vyko šios srities reglamentavimas. Nors nuo XVIII a. šį reglamentavimą galima vis labiau vertinti kaip daug platesnio proceso – socialinio disciplinavimo – dalį, kai konfesionalizacija buvo tik viena iš to proceso fazių. Socialinis disciplinavimas dažnai apibūdinamas kaip kitos rūšies ir būdo kišimasis į privatą gyvenimą ir pasaulėžiūros kontrolė: fundamentalus socialus valstybės, visuomenės keitimo procesas, palietęs ir individą, kontroliavęs ir trumdęs visas viešojo ir privataus gyvenimo veiklos sritis⁷. Šiuo atveju galima kalbėti apie tam tikrą įstatymų leidybos sekuliarizaciją, Bažnyčios įtakos ir konfe-

³ SCHILLING, H. Die Konfessionalisierung im Reich: Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620. *Historische Zeitschrift*, 1988, Bd. 246, S. 6.

⁴ WALMANN, J. Lutherische Konfessionalisierung – ein Überblick. *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland: wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationgeschichte 1988*. Hrsg. v. H. Ch. RUBLACK. Schriften des Vereins für Reformationgeschichte, Bd. 197. Gütersloh, 1992, S. 35.

⁵ INGRAM, M. History of Sin or History of Crime? The regulation of Personal Morality in England, 1450–1750. *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*. Hrsg. H. SCHILLING. Frankfurt am Main, 1999, S. 89–90; SCHILLING, H. Die Kirchenzucht im frühneuzeitlichen Europa in interkonfessionell vergleichender und interdisziplinärer Perspektive – eine Zwischenbilanz. *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa. Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 16. Hrsg. J. KUNISCH; K. LUIG; P. MORAW. Berlin, 1994, S. 17.

⁶ WILLOWEIT, D. Katholischer Konfessionalismus als politisches und rechtliches Ordnungssystem. *Die katholische Konfessionalisierung: wissenschaftliche Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationgeschichte*. Schriften des Vereins für Reformationgeschichte, Bd. 198. Hrsg. W. REINHARD; H. SCHILLING. Heidelberg, 1995, S. 232.

⁷ REINHARD, W. Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Eine histographische Diskurs. *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenz und Forschungserträge*. Hrsg. N. BOŠKOVSKA

sinio elemento reikšmės menkėjimą, valstybės absoliutizmo tendencijų sustiprėjimą, visuomenės konsolidavimą ir kontrolę kitais, ne vien konfesiniais, pagrindais.

Ne mažiau svarbu atsakyti į klausimą, kokio turinio teisiniais potvarkiais ir kiek intensyviai buvo vykdytas reglamentavimas laidotuvių srityje.

Yra ir kitų priežasčių, skatinančių gilintis į laidotuvių apeigų teisinį reguliavimą. Antai Prūsijos lietuvių laidojimo papročiai išsamiai yra aptarti gausiai išlikusiuose XVII–XVIII a. istorinėse kronikose ir amžininkų liudijimuose. Vis dėlto juose daugiausia konstatuojama esama padėtis, rezultatai, praktikuotos apeigų formos, neretai pabrėžiant jų pagoniškas ištakas. Tai, suprantama, yra nepamainomas ir turtingas informacijos šaltinis etnologams, religijotyras, mitologijos tyrinėtojams. Tačiau, regis, abiem atvejais dažnai pamiršamas vienas iš svarbesnių dalykų, t. y. nurodyti, kokios tuo metu buvo laidojimo apeigoms nustatytos pasaulietinės ir dvasinės valdžios normos. Kitaip tariant, iki šiol beveik nediskutuota apie konfesinius standartus, kurių turėjo laikytis Prūsijos valstybės pavaldiniai. Todėl klausimas turėtų būti keliamas kitaip, nei iki šiol buvo įprasta: ne kokie anuomet buvo paplitę laidojimo papročiai, o kokius papročius ir normas buvo siekiama įdiegti. Čia reikia skirti liaudies tikėjimo lygmenį nuo Prūsijos liuteronų bažnyčios teologų formuoto. Paprasčiau sakant, iki šiol iš akių buvo išleidžiama to laikotarpio laidotuvių sričiai reglamentuoti skirtų Prūsijos bažnytinės ir pasaulietinės valdžios išleistų nuostatų, potvarkių, įsakų ir kitų teisės aktų visuma. Nežinant jų, turbūt vargiai įmanoma vertinti, kiek liaudyje praktikuoti papročiai ir tikėjimo pavidalai atitiko diegtas konfesines normas ir kiek prasilenkė su jomis. Regis, yra svarbu žinoti, kas buvo galima, leidžiama ir kas draudžiama ir baudžiama. Būtent oficialių reglamentuojančių teisės aktų nustūmimą į užribį galima laikyti vienu akivaizdesnių didelio susidomėjimo sulaukusio ir neseniai pasirodžiusio kultūros istoriko M. Paknio veikalo „Mirtis LDK kultūroje XVII–XVIII a.“⁸ trūkumu.

Teisinių pagrindų aptarimas ir įvertinimas atveria ir kitas galimybes: išvelgti ne vien Prūsijos liuteronų bažnyčios siekiamybės gaires, bet ir pamatyti vyravusias negeroves, su kuriomis potvarkiais ir įsakais siekta kovoti. Nuolatinis įvairių draudimų kartojimas, kad ir dėl, tarkime, kapinių aptvėrimo bei švaros jose palaikymo arba dėl šermenų uždraudimo, atskleidžia, kiek giliai vieni ar kiti liaudies įpročiai ir papročiai buvo iššakniję ir kaip sunkiai keičiami. Anot vokiečių istoriko Thomo Beckerio, kuris vienas pirmųjų tyrė konfesionalizacijos procesus Kelno (vok. *Köln*) diecezijose, dažnai turėjo praeiti septynios kartos, kol pavykdavo išgyvendinti nepageidautinus papročius. Kai kurių papročių ar tikėjimo formų išvis nepavyko pašalinti⁹. Prūsijos pasaulietinės ir bažnytinės valdžios priimti potvarkiai laidojimo sričiai reglamentuoti rodo pastangas keisti ar naikinti liaudies kultūros komponentus, priartinti liaudies pasaulėvaizdį prie liuteronų teologų teikto suvokimo.

Straipsnyje apžvelgiamas platus XVI–XVIII a. laikotarpis, kurio pradinę ribą žymi Prūsijos kunigaikštystės Reformacijos pradžioje 1525 m. pasirodę pirmieji evangelikų liuteronų konfesiją įtvirtinantys, teisinius krašto Bažnyčios pagrindus formavę dokumentai. Galutinė riba – XVIII a. pab. – temos požiūriu negali būti laikoma aiškia cezūra. 1794 m. pasirodžiusią Visuotinę Prūsijos valstybės krašto teisę (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*) galima vertinti kaip teisinį dokumentą, kuris ne tik išsamiai apibrėžė ir nustatė laidotuvių sritį. Jis rodo tam tikrą laido-

LEIMGRUBER. Paderborn-München-Wien-Zürich, 1993, S. 40; SCHMIDT, R. H. Sozialdisziplinierung? Ein Pläyoder für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierung. *Historische Zeitschrift*, 1997, Bd. 265, S. 640–641.

⁸ PAKNYS, M. *Mirtis LDK kultūroje*. Vilnius: Aidai, 2008.

⁹ BECKER, T. *Konfessionalisierung in Kurköln. Untersuchungen zur Durchsetzung der katholischen Reform in den Dekanaten Ahrgau und Bonn anhand von Visitationsprotokollen 1583–1761*. Bonn, 1989, S. 315.

tuvių srities reglamentavimo kompetencijos transformaciją: pradžioje vien Bažnyčios dokumentais reglamentuota sritis buvo įtraukta į civilinį teisiną ir, galima sakyti, tapo *res mixta*, t. y. bendrai ir valstybės, ir Bažnyčios reglamentuota sritimi.

Istoriografijos požiūriu, negalima tvirtinti, kad kai kurie aptariamų temų aspektai yra visiškai nauji ir negvildinti. Tyrimui atramą galima rasti bendresnio pobūdžio darbuose¹⁰. Kita vertus, bent jau straipsnio autoriui nėra žinoma, kad egzistuočių tiesiogiai aptariamai temai skirti tyrimai. Antra ne menkesnė kliūtis – ribotos galimybės disponuoti reikiama šaltinių grupe, t. y. teisinių dokumentų, įsakų, potvarkių, nuostatų ir pan. visuma. Tuo norima pasakyti, kad ne visi temai reikalingi dokumentai buvo prieinami ir pasiekiami. Antra vertus, reikia pabrėžti, kad, nepaisant to, į moksline apyvartą buvo įtraukti svarbiausi Prūsijos valstybės ir Bažnyčios teisės dokumentų rinkiniai. Paminėtini 1721 m. G. Grube's parengtas *Corpus Constitutionum Prutenicarum*¹¹, 1736–1755 m. leistas O. Ch. Mylius'o parengtas daugiatomis *Corpus Constitutionum Marchicarum*¹², 1753–1822 m. dokumentų rinkinys *Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium*¹³, H. F. Jacobsono, E. Sehlingo, W. Hubatscho ir kitų autorių paskelbti teisės aktų rinkiniai bei dokumentų sąvadaai¹⁴.

Neteisinga manyti, kad laidojimo papročius nustatantys įsakai Prūsijoje atėjo kartu su Reformacija. Pagrindinių krikščioniškų nuostatų diegimas vyko jau Ordino laikais. Paminėti nuo XIV a. leisti Krašto nuostatai, kuriuose griežtai buvo įsakyta lankyti bažnyčią, švęsti šventadienius, uždraustos pagoniškos apeigos, burtininkavimas ir kt. Daugelis šių nuostatų punktų beveik nepakeisti buvo įtraukti ir išsilaikė XVI–XVII a. liuteroniškos Prūsijos krašto nuostatuose¹⁵. Žinomi ir atskiri didžiųjų magistrų bei vyskupų potvarkiai¹⁶. Kulmo ir Magdeburgo teisėse taip pat būta krikščionišką pasaulėžiūrą ugdyusių nuostatų, netgi atskirų paragrafų dėl kapinių. Todėl vis labiau linkstama

¹⁰ BERNER, M. *Das Bestattungswesen in Preußen. Eine Darstellung unter Würdigung von Theorie und Praxis*. Berlin, 1932; DERWEIN, H. *Geschichte des christlichen Friedhofs in Deutschland*. Frankfurt am Main, 1931; SEIFERT, A. *Das kirchliche Begräbnis in Deutschland im Wandel der Zeit – unter Berücksichtigung der protestantischen Beerdigung im 19. Jahrhundert*. Norderstedt, 2007; FISCHER, N. *Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert*. Köln, Weimar, Wien, 1996; BAUER, F. J. von Tod und Bestattung in alter und neuer Zeit. *Historische Zeitschrift*, 1992, Ausgabe 254, Heft 1, S. 1–31; PIETSCH, CH. Der Einfluß staatlicher Verordnungen auf die Entwicklung des neuzeitlichen Begräbniswesens in Berlin und Brandenburg-Preußen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. „O ewig in so lanck“. *Die Historischen Friedhöfe in Berlin-Kreutzberg. Ein Werkstattbericht*. Hrsg. Ch. FISCHER; R. SCHEIN. Berlin, 1987, S. 143–166; *Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit – Beiträge zu Grabbrauch, Bestattungsriten, Beigabenausstattung und Totenkult*. Hrsg. F. HORST; H. KEILING. Berlin, 1991; ir kt.

¹¹ *Corpus Constitutionum Prutenicarum, Oder Königliche Preußische Reichs-Ordnungen, Edicta und Mandata Sambt unterschiedenen Rescripten (...) herausgegeben G. Georg Grube (toliau – GRUBE, G.) Königsberg, 1721.*

¹² *Corpus Constitutionum Marchicarum, Oder Königl. Preuß. und Churfürstl. Brandenburgische in der Chur- und Marck Brandenburg, auch incorporirten Landen publicirte und ergangene Ordnungen, Edicta, Mandata, Rescripta [et]c. (...) colligiret und ans Licht gegeben von Christian Otto Mylius. Berlin und Halle, [1737]-1755.*

¹³ *Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum, Oder Neue Sammlung Königl. Preußl. und Churfürstl. Brandenburgischer, sonderlich in der Chur- und Marck-Brandenburg, Wie auch andern Provinztien, publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten (...) Vom Anfang des Jahrs 1751 und folgenden Zeiten*. Berlin, 1753-1822.

¹⁴ BECKHER, W. H. *Kurtzer Auszug aus denen vornehmsten königlichen Preußischen Edicten und Verordnungen, Welche in Kirchen-Sachen in dem Königreich Preussen publiciret worden*. Berlin, 1731; ARNOLDT, D. H. *Kirchenrecht des Königreichs Preussen*. Königsberg, 1771; JACOBSON, H. F. *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrecht der Provinz Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten*. Königsberg, 1839; *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts. Urkunden und Regesten*. Hrsg. A. L. RICHTER. Weimar, 1846, Bd. 1–2 (toliau – RICHTER, A. L.); *Altpreussisches Kirchenbuch*. Königsberg, 1861; *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Hrsg. E. SEHLING. Leipzig, 1911, Bd. 4 (toliau – SEHLING, E.); HUBATSCH, W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens. Dokumente*. Göttingen, 1968, Bd. 3; ir kt.

¹⁵ BERG, Th. *Landesordnungen in Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Lüneburg, 1998, S. 21.

¹⁶ Plg.: TOEPPEN, M. *Geschichte des Heidenthums in Preussen. Mit Benutzung einiger handschriftlichen Quellen. Neue Preussische Provinzial-Blätter*. Königsberg, 1846, Bd. 1, S. 339–352.

manyti, kad Ordino laikų pastangų christianizacijos ir akultūracijos procese negalima nevertinti¹⁷. Tiesa, reikėtų sutikti ir su tuo, kad Ordinas nebuvo itin tinkama institucija pagonišku kraštų christianizacijai¹⁸.

Bene pirmasis mėginimas keisti ir primesti krikščioniškas laidojimo tradicijas užfiksuotas 1249 m. Vokiečių ordino Christburgo taikos sutartyje su Varmės, Pamedės ir Natangos srities prūsais, kurioje pastarieji pasižadėjo savo mirusiųjų nebedeginti arba žemėje nebelaidoti su žirgais, žmonėmis, ginklais, brangenybėmis. Pažadėta mirusiuosius krikščionių papročiu laidoti kapinėse, o ne už jų ir kt.¹⁹ Sembos vyskupo Michaelio Junge's 1426 m. įsakymu, nemokantieji maldų ir neatlikusieji išpažinties turėjo būti palaidoti ne tarp tikinčiųjų ir be Bažnyčios apeigų, grasant pinigine bauda liepta bažnyčių kapinės aptverti tvoromis, kad gyvuliai į jas neįeitų, drausta kapinėse raudoti ir lėbauti²⁰. 1428 m. Rygos provincijos susirinkimo nutarime įsakyta krašto valstiečiams nebesilaidoti nepašventintose vietose, miškuose, kur pagonybės laikais jų protėviai buvo palaidoti, drausta pašventintose kapinėse kelti puotas savo mirusiems artimiesiems²¹. Apie šių ir kitų Ordino laikų potvarkių veiksmingumą reikėtų kalbėti labai rezervuotai, nes panašūs draudimai buvo kartojami liuteroniškoje Prūsijoje dar visą XVII a. Tačiau apie pagonybės išsikerojimą prieš prasidedant reformacijai Prūsijoje irgi negali būti kalbos. Geriausiai tam, matyt, tiktų *sinkretizmo* terminas. Vadinamasis liaudies dievotumas tuo metu buvo adaptavęs ikikrikščioniškųjų laikų papročius ir katalikybės elementus.

Laidotuvių reglamentavimas sekuliarizuotoje Prūsijoje prasidėjo kartu su pirmųjų Bažnyčios nuostatų pasirodymu 1525 m. Laidotuvės, jų apeigos, kapinių klausimas nuo pat pradžių buvo palikta Bažnyčios prerogatyvai. Todėl laidotuvių sritį Prūsijoje ilgai nustatinėjo ir reguliavo bažnytinė teisė. 1794 m. pasirodžiusiame civiliniame kodekse – *Visuotinėje Prūsijos valstybės teisėje*, į kurią buvo integruota svarbi dalis bažnytinės teisės, laidotuvių sritį apibrėžiantys paragrafai toliau išliko susieti su Bažnyčios organizacija ir veiklą reguliuojančiomis nuostatomis. Kitaip tariant, laidotuvių sritis išliko *res religiosae* ir liko Bažnyčios kompetencijoje. Tokia situacija nesikeitė ir XIX a.²² Kaip teigia bažnytinės teisės tyrinėtojai, bažnytinės teisės šaltinius sudarė įvairiais metais išleisti naujai redaguoti ir išplėsti Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčių nuostatai (*Kirchenordnung*) (pvz., 1525 m., 1530 m., 1543 m., 1544 m., 1558 ir 1567–1568 m.), juos papildę krašto nuostatai (*Landesordnung*) (pvz., 1525 m., 1540 m., 1577 m., 1640 m.). Taip pat paminėtinos vizitacijų instrukcijos ir jų ataskaitos (pvz., 1616 m., 1638 m., 1666 m., 1699 m.), Konsistorijų nuostatai, kiti įvairūs religiniams reikalams skirti bažnytinės ir pasaulietinės valdžios išleisti potvarkiai²³. Pastebėta, kad Bažnyčios reikalai XVII a. ir ypač XVIII a. dažniau buvo reguliuojami atskirais potvarkiais, nei plačiais nuostatais, įstatymų rinkiniais. Nors negalima nepaminėti civilinei teisei reglamentuoti skirtų kodeksų (pvz., 1721 m. *Krašto teisynas*, 1748–1752 m. karaliaus Friedricho teisyno projektas), kuriuose buvo gausiai įtraukta bažnytinių teisės normų²⁴. Patį bendriausią vaizdą, kokių ir kiek būta Prūsijos evangelikų

¹⁷ RADZIMINSKI, A. Pfarren und Pfarrgeistlichkeit im Deutschordenstaat Preußen. *Pfarren im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich* (Studien zur Germania Sacra, Bd. 32). Hg. N. KRUPPA. Göttingen, 2008, S. 258.

¹⁸ BOCKMANN, H. *Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių*. Vilnius, 2001, p. 92.

¹⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* (toliau – BRMŠ). Sud. N. VĖLIUS. Vilnius, 1996, t. 1, p. 240.

²⁰ *Ibid.*, p. 484.

²¹ *Ibid.*, p. 616; JACOBSON, H. F. *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten*. Königsberg, 1837, S. 33–34.

²² Plg.: JACOBSON, F. H. *Das Evangelische Kirchenrecht des Preussischen Staates und seiner Provinzen*. Halle, 1864, S. 507–517.

²³ *Ibid.*, p. 32–33; ARNOLDT, D. H. *Op. cit.*, S. 6–11.

²⁴ JACOBSON, H. F. *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrecht...*, S. 109.

liuteronų bažnyčiai skirtų teisės aktų nuo Reformacijos pradžios iki 1772 m., galima susidaryti iš bažnytinės teisės istoriko F. Jacobsono parengto išsamaus minėtų aktų sąvado²⁵.

Nors laidotuvių sritis laikyta *res religiosae*, tačiau žvelgiant į reglamentuojamųjų aktų pobūdį, ypač nuo XVIII a. pradžios, tai vertėtų traktuoti veikiau kaip *res mixtae*, t. y. Bažnyčios ir valstybės bendrai tvarkomą sritį, kaip, pvz., santuoka. Vienas svarbiausių laidotuvių segmentų buvo laidotuvių apeigų liturgija: Bažnyčios požiūris į mirtį, pomirtinį gyvenimą, laidotuvių metu atliekamų apeigų turinį ir tvarką. Tai neabejotinai buvo dvasinės institucijos kompetencija. Tačiau egzistavo ir materialioji dalyko pusė. Kapinių steigimas ir priežiūra, įvairūs laidotuvių apeigų apribojimai ir draudimai labiau buvo sietini su administracinio, policinio ar sanitarinio pobūdžio potvarkiais negu su religiniais. Tokius potvarkius leido pasaulietinė valdžia, o jų laikymąsi dažnai kartu su Bažnyčios tarnautoju turėjo prižiūrėti ir valdžios pareigūnas. Apskritai išvesti griežtą takoskyrą tarp bažnytinės ir pasaulietinės valdžios funkcijų ir kompetencijų pasiskirstymo tuomet vargiai buvo įmanoma²⁶. Bažnyčia buvo suvalstybinta, tapusi valstybės administracinio aparato dalimi, valdovas laikytas vyriausiąja Bažnyčios galva, jam priskirta *jus episcopale*, t. y. aukščiausiojo vyskupo teisė, kuria remdamasis, jis leido religinio turinio potvarkius. XVIII a. antrojoje pusėje galima matyti aiškią tendenciją, kuri vėliau tapo norma, leisti Prūsijos valstybėje pripažintoms ir toleruotoms konfesijoms atlikti savas laidotuvių liturgines apeigas. Tačiau vadinamoji išorinė, kitaip tariant, neliturginė ir administracinė laidotuvių bei kapinių patvirtinta tvarka (pvz., kapinių steigimas, jų išlaikymas, mirusiųjų registro vedimas, parapijiečių laidojimas tik savų parapijų kapinėse, draudimas atidaryti karstą, jei įtarta, kad mirusysis mirė nuo užkrečiamųjų ligų, ir pan.) buvo bendra, ir jos privalu buvo laikytis bei paisyti visoms konfesijoms.

Prieš aptariant laidotuvių apeigų teisinį reguliavimą, dera pažvelgti į tai, kokie laidotuvių papročiai XVI–XVII a. vyravo viename iš Prūsijos regionų, lietuviškuose Prūsijos valsčiuose. Tai svarbu ne tik dėl to, kad suprastume, kokiais netoleruotinas liaudies religingumo formas reikėjo ir siekta suvaldyti, išgyvendinti teisiniais svertais. Tačiau tai taip pat yra iškalbingi pavyzdžiai, kiek vienos ar kitos teisinės priemonės buvo paveikios arba neefektyvios. Išsamių žinių apie liaudies praktikuotas laidotuvių apeigas galime rasti amžininkų aprašymuose, tarp kurių paminėtina vadinamoji *Sudūvių knygelė* (apie 1520–1530 m.), Jono Maleckio-Sandeckio laiškas (apie 1546 m.)²⁷, Johanno Arnoldo Brando (1674 m.), Teodoro Lepnerio (1690 m.), Mato Pretorijaus (apie 1698 m.) ir kt. darbai²⁸. Reikia atkreipti dėmesį, kad juose daugiausia aprašomos statistinio lietuvių valstiečio, formaliai išpažinusio liuteronų tikėjimą, taigi parapijiečio, laidotuvių apeigos. Nepaisant to, tokiose laidotuvėse aiškiai matyti sumišę liaudies tikėjimo ir liuteronų diegtos doktrinos elementai. Pastebima tendencija, kad prietaringų papročių XVII a. pabaigos aprašymuose fiksuojama mažiau nei XVI a. amžininkų liudijimuose. Antai J. Maleckis-Sandeckis 1546 m. laiške, kurį rašydamas daugiausia rėmėsi *Sudūvių knygele*, Karaliaučiaus universiteto rektoriui Jurgiui Sabinui *Apie senovės livoniečių ir prūsų religiją ir aukojimus* praneša, kad kaimiečiai aprenktus mirusiųjų kūnus pasodina ant kėdės, o šalia sėdintys artimieji geria alų ir linksminasi. Išgėrus alų, prasidėdavo mirusiojo apraudojimas. Užbaigus raudą, numirėliui įdėdavo įvairių daiktų: moteriai – siūlų su adata, vyrui – lininę skarelę, kurią užrišdavo ant kaklo (pasak *Sudūvių knygelės*, vyrui prie šono prikabindavo peilį, o aplink kaklą apvydavo ilgą skepetą, įrišdavo pinigų maistui; moteriai įdėti siūlai turėjo būti reikalingi lopant, jei kas suplyštų pomirtiniame gyvenime). Laidotuvių eiseną

²⁵ Ibid., p. 125–176.

²⁶ JACOBSON, F. H. *Das Evangelische Kirchenrecht...*, S. 108.

²⁷ BRMŠ, t. 2, p. 152–153, 210–211.

²⁸ Ibid., t. 3, p. 69–70, 322–323, 364–367.

ir vežimą, kuriuo buvo vežamas numirėlis, daugelis lydėdavo raiti. Mojuodami kardais ir garsiai rėkdami, pastarieji tokiu būdu mėgindavo šalin nuvyti demonus. Į kapą mirusiajam buvo įmetama pinigų, įdedama duonos ir ašotis alaus, kad mirusysis netrokštų ir nealktų. Žmona savo velionį vyrą prie kapo apraudodavo trisdešimt dienų, o giminės puotaudavo trečią, šestą, devintą ir keturiasdešimtą dieną nuo laidotuvių. Į šias puotas buvo kviečiama mirusiojo vėlė, ir kiekvienas nuo valgomo patiekalo ką nors numesdavo po stalu, kad vėlė turėtų kuo maitintis; taip pat nuliedavo gėrimo. Paskui vėlė būdavo išprašoma lauk.

XVII a. pabaigos J. A. Brando ir T. Lepnerio Prūsijos lietuvių laidotuvių aprašyme vis dar buvo fiksuotas smarkus ir garsus mirusiojo apraudojimas, daiktų ir pinigų į karstą dėjimas, po laidotuvių vykdavusios šermenys, kur iki soties buvo geriama ir valgoma. Apie tai itin pašiepiamai atsiliepė Erhardas Wagneris, rašydamas, kad artimųjų liūdesys iškart išgaruodavo, kai tik velionis būdavo užkasamas, ir „*jie daugiau mirksta aluje negu ašarose*“²⁹. Pažymėtina, kad nebeminimas numirėlio sodinimas prie stalo ir artimųjų alaus gėrimas į jį; nebefiksuotas prietaras po laidotuvių rengtose vaišėse maitinti velionio vėlę. Laidotuvių ceremonijoje jau minimi Bažnyčios tarnai: kunigai, mokytojai, kantorai. Šiems, atrodytų, nežymiems pokyčiams pasiekti, kaip matysime, bažnytinė ir pasaulietinė valdžia dėjo nemažą pastangų, pirmiausia rengdama ir leisdama potvarkius bei įsakus.

Kita vertus, apžvelgus XVI–XVIII a. teisinių potvarkių visumą, susidaro gan pagrįstas įspūdis, kad laidotuvių srities reglamentavimas Prūsijos bažnyčios politikoje buvo aiškiai antraplanis, ne aktualiausias, periferinis uždavinys. Tai galima spręsti ne tik iš šiai sričiai tvarkyti išleisto palyginti nedidelio skirtų potvarkių, įsakų kiekio. Laidotuvių sritis, galima sakyti, buvo palikta tarsi užribyje netgi pirmuosiuose Prūsijos liuteronų bažnyčios nuostatuose. Pastarieji juk laikytini vienais iš svarbiausių Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios teisinių pagrindų: apibrėžė Bažnyčios organizacijos sandarą, apeigas, pagrindines tikėjimo mokymo tiesas. 1525 m. Bažnyčios nuostatuose laidotuvių apeigos aptartos paskutinės ir apibūdintos dar labai miglotai ir neapibrėžtai, beje, kaip ir kitos apeigos – pamaldos, komunija, krikštas, santuoka, išpažintis ir kt. Tiesiog buvo konstatuota, kad laidoti mirusiuosius reikia tam nustatytose tinkamose vietose, kurios yra gerai žinomos ir apie kurias, anot nuostatų, nebūtina plačiau pasakoti. Galbūt tokią nuostatuose išreikštą poziciją galėtume vertinti kaip jau liaudyje įprastą, dar Ordino laikais įdiegtą vieną iš krikščioniškų papročių, t. y. savo mirusiuosius laidoti nebe laukuose ir miškuose, o parapijos ar bažnyčios kapinėse. Toliau pabrėžta, kad yra girtina, kai gyvieji mirusiajam parodo pagarbą, jį lydėdami. Jei pageidaujama, mirusįjį kartu su giminėmis gali kartu lydėti ir kunigas, kuris prie kapo gyviesiems turi pasakyti trumpą paguodos pamokslą, o laidotuvės turi užsibaigti vokiška giesme (*Media vita*). Taip pat leista užsakyti varpų skambinimą žmonėms sušaukti. Įdomu pažymėti, kad visos šios direktyvos buvo skirtos išskirtinai Karaliaučiaus miestui, tačiau pabaigoje rekomenduota, kad pagal išgales šia tvarka turėtų pasekti ir kitos parapijos.³⁰ Šiuo atveju nereikėtų pamiršti, kad pirmieji Bažnyčios nuostatai tik pradėjo formuoti teisinius Bažnyčios valdymo, administracinės struktūros, apeigų, liturgijos pagrindus. Jie kas kiek laiko būdavo keičiami ir papildomi.³¹

Panašaus turinio ir toks pat glaustas paragrafas apie laidotuves buvo įtrauktas į 1544 m., 1558 m. Bažnyčios nuostatus³². Nauja buvo tai, kad jau pažymėta, jog krikščioniškos laidotuvės

²⁹ WAGNERIS, E. *Prūsijos lietuvių, gyvenančių Įsruties ir Ragainės apskrityje, buitis ir papročiai*. Vilnius, 1999, p. 45.

³⁰ RICHTER, A. L. Op. cit., Bd. 1, S. 32; SEHLING, E. Op. cit., S. 35.

³¹ LUKŠAITĖ, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 112.

³² SEHLING, E. Op. cit., S. 71; HUBATSCH, W. Op. cit., Bd. 3, S. 134.

vyktų be svetimų klaidingų prietarų. Kokie prietarai čia turėti omenyje, deja, detaliau nenurodyta. Taip pat pabrėžta, kad kapinėse turi būti palaikoma švara ir jos neturi būti kitaip išniekintos, nes tai, pasak nuostatų, ne tik nekrikščioniška, bet tai esą nebūdinga net pagonims. Čia pirmąkart galime rasti kapinių prasmės išaiškinimą. Kapinės prilygintos miegamajam (pvz., gr. *Cemiteria*, lot. *Dormitoria*, vok. *Schlaffheuser*), kuriame mirusio krikščionio kūnas ilsisi ir miega, kol bus prikeltas iš mirusiųjų.

Reikšmingiausiais ir svarbiausiais laikytini 1568 m. sudaryti ir išleisti Bažnyčios nuostatai, kurie ilgam nustatė Bažnyčios valdymą, apeigas ir pagrindinius tikėjimo mokymo akcentus. Prūsijos bažnytinę teisę tyrinėjęs teologas ir istorikas D. H. Arnoldas savo *Prūsijos bažnyčios teisyne*, kuris buvo išleistas 1771 m., tvirtino, kad 1568 m. Bažnyčios nuostatai visame krašte galioję dar jo laikais³³. Žinoma, kad jie nepakeisti naujai buvo perleisti 1583 ir 1598 m. Nuostatų liturginė dalis buvo įtraukta į 1741 m. Bažnyčios nuostatus, paskui pateko į 1780 m. sudarytą *Prūsijos bažnyčios agendą*, galiausiai vyskupo L. E. Borowskio iniciatyva buvo naujai perleisti 1789 m³⁴. Minėti nuostatai buvo įtraukti dar į 1861 m. Karaliaučiaus konsistorijos parengtą evangelikų liuteronų tikybos mokymo ir liturgijos svarbiausių dokumentų rinkinį³⁵. Tad 1568 m. Bažnyčios nuostatai, lyginant su ankstesniųjų metų, buvo ne tik plačios direktyvos, bet, kas reikšmingiausia, jie laikyti vienais iš pamatinių Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios dokumentų, kuriais buvo vadovautasi visą mus dominantį laikotarpį (XVI–XVIII a.). Dėl šių priežasčių į minėtus nuostatus atkreiptinas ypatingas dėmesys. Šiuo atveju ypač aktualu, kas juose pasakyta apie laidotuves.

1568 m. Bažnyčios nuostatuose³⁶ pirmiausia buvo pasistengta išaiškinti liuteronų doktriną apie mirties laikinumą ir prisikėlimo iš mirusiųjų viltį. Remiantis Šv. Raštu teigta, kad tie, kurie paliko šį pasaulį tikėdami Dievu, įgijo palaimingo amžinojo gyvenimo ramybę ir netrukus su džiaugsmu paveldės ateisiančios karalystės puikybę. Raginta nebijoti mirties, nes mirusiojo kūnas netolimoje ateityje bus vėl iš žemės netrūnijantis prikeltas ir gyvens džiaugsme ir palaimoje su Kristumi ir visais išrinktaisiais. Laidotuvių pamoksle taip pat rekomenduota guosti laidotuvių dalyvius ir mokyti apie tai, kad mirusieji nėra mirę, jie tik miega, jie nejaučia skausmo, neturi rūpesčių, o tik romiai ir saldžiai ilsisi Jėzuje Kristuje, kol vėl bus prikelti gyvenimui amžinoje karalystėje. Esą todėl artimieji neturi liūdėti savo mirusiųjų, kaip tai daro pagonys ir netikintieji. Pastarieji aprauda savo mirusiuosius, nes gedi be vilties, nepažįsta Dievo ir nežino apie mirusiųjų prikėlimą. Todėl jie aprauda savo giminais, manydami, kad jo neteko amžiams. Tikintieji turi savo mirusiuosius garbingai ir prideramai palaidoti, ir kadangi vieta, kur mirusiųjų kūnai ilsisi, yra tarsi jų miegamasis, turi būti išlaikyta švari, tvarkinga, kad gyvuliai ten nesiganytų ir kitaip neterštų.

Toliau išvardyti punktai, kurių laikymasis turėjo užtikrinti tinkamą laidotuvių tvarką. Pirmiausia liepta mirusįjį palaidoti per 24 valandas. Tik išskirtiniais atvejais, jei į laidotuves nespėtų atvykti toli gyvenantys giminačiai, su valdžios pareigūno ar kunigo leidimu laidotuvės galėjo būti kurį laiką atidėtos. Prieš palaidojant mirusįjį, kunigas visada turėdavo ištirti velionio gyvenimą, nes nuo to priklausė, kaip jis bus palaidotas. Jei asmuo buvo bedievis, pragyvenęs nuodėmingą ir gėdingą gyvenimą bei iki pat mirties neatgailavęs ir nepasitaisęs, jis turėjo būti nuneštas ir *palaidotas kaip karvė*. Doro krikščionio kūnas per laidotuves turėjo būti palydimas giesmėmis ir varpais, nes kitu atveju tai buvo prilyginta tarsi neprotaujančio gyvulio pakasynoms. Pageidaujantieji galėjo užsisa-

³³ ARNOLDT, D. H. Op. cit., S. 9.

³⁴ *Altpreussisches Kirchenbuch*. Königsberg, 1861, S. XXVII.

³⁵ Ibid., p. 97–174.

³⁶ Ibid., p. 161–164; SEHLING, E. Op. cit., S. 100–101.

kyti pas kunigą pamokslą, tačiau jis neturėjo trukti ilgiau nei pusvalandį. Galiausiai buvo uždrausti bet kokie lėbavimai ir gėrimai laidotuvėse.

Liturginė laidotuvių dalis buvusi gana paprasta: apsiribota giedojimo ir pamokslo tvarkos nustatymu. Giesmės turėjo būti giedamos išnešant mirusįjį iš namų ir lydint jį į kapines (nurodytos giesmės: *Mit Fried und Freud, Si bona suscepimus, Media vita, Aus tiefer Noth, Mitten wir im Leben sind* ir kt.). Kaip minėta, prie kapo, jei buvo pageidauta ir užsakyta, neilgą pamokslą turėjo pasakyti kunigas. Karstą įleidžiant į duobę, vėl turėjo būti giedama (giesmė *Nun laßt uns den Leib begraben*). Paskui turėjusi vykti bendra malda (vok. *Kollekte*). Giedotojais laidotuvėse būdavo paskiriami mokiniai, todėl laidotuvėse turėdavo dalyvauti jei ne visi, tai bent pusė ar ketvirtadalis mokyklos mokinių. Kad nebūtų trukdoma jų pamokoms, buvo nustatytos, ypač miestuose, tam tikros laidotuvių valandos: jos turėjusios vykti priešpieť 9 val. arba popiet 3 val. Už giedojimą ir varpų skambinimą buvo nustatytas tam tikras mokestis; nepasiturintiems visi minėti patarnavimai turėjo būti teikiami nemokamai. Tokia ar mažai pakitusi 1568 m. Bažnyčios nuostatuose nustatyta liturgijos tvarka išsilaikė ilgai, beveik identiška tvarka fiksuota dar XIX a. viduryje.³⁷

Jau minėta, kad Bažnyčių nuostatai buvo vienas pagrindinių bažnytinės teisės šaltinių. Bažnytinę teisę papildė ir kartu per tą laikotarpį išryškėjusias Bažnyčios nuostatų spragas taisė atskirai leisti įsakai ir potvarkiai. Prie pastarųjų priskirtinos bažnyčių vizitacijų instrukcijos ir ataskaitos, kurių reikšmės bendroje Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios vystymosi raidoje sunku neįvertinti. Apskritai vizitacijos turėjo padėti Bažnyčiai ne tik kontroliuoti dvasininkus ir parapijų tikybinių gyvenimą, bet ir pajusti jų poreikius, besikeičiant istorinėms aplinkybėms, siekė pažinti visų krašto gyventojų sluoksnių gyvenimą, formuojant atitinkamą Bažnyčios ir valstybės vidaus politiką, parinkti veiksmingus veiklos būdus ir priemones.³⁸ Pamažu išsirutuliojo kelių rūšių vizitacijos ir jų ataskaitos: skelbtos visos vyskupijos mastu, dar vadintos generalinėmis, ir valsčiuje ar apskrityje. Vienas reikšmingesnių vizitacijų potvarkių Prūsijos lietuviškiems valsčiams buvo išleistas 1639 m., visam kraštui – 1666 m. (naujai pakartotas 1699 m.)³⁹. Būtent šiuos dokumentus, iš esmės nustačiusius kapinių ir laidotuvių tvarką XVIII a. pirmojoje pusėje, nurodė Labguvos dvasininkas W. H. Beckheris savo sudarytame įstatymų sąvade⁴⁰.

1638 m. vizitacijos instrukcijoje⁴¹ pakartotinai buvo pabrėžta, kad mirusiojo kūno negalima kaip neprotaujančio gyvulio ar laukinio gyvūno numesti šunims ir paukščiams, jis turi būti prideramai žemėje palaidotas. Tuo tikslu bažnyčiose, jų šventoriuose ir atokiuose parapijų kaimuose turėjo būti parinktos ir įrengtos laidojimo vietos. Vadinamąsias lauko kapines (*Feld-Kirchhof*) turėti ir ten laidoti savo mirusiuosius leista tik toli nuo bažnyčios esantiems kaimams. Arti bažnyčių esantys kaimai savo mirusiuosius turėjo laidoti bažnyčioje arba prie jos šventoriuje esančiose kapinėse. Už laidojimą bažnyčioje buvo nustatytas mokestis: už suaugusį 8 Mk, už vaiką 4 Mk. Nemokamai leista pasilaidoti kunigams, mokytojams ir jų žmonoms su vaikais. Savo mirusįjį bažnyčioje palaidoję artimieji buvo įpareigoti savo lėšomis sutvarkyti bažnyčios grindinį taip, koks jis buvo iki tol, nes kitaip bažnyčios grindys tampa iškilnotos ir nelygios. O bažnyčiose, kuriose grindys nebuvo išgrįstos ir kuriose vietoj grindų buvo smėlis, neturint lėšų degtoms plytelėms, turėjo būti išgrįstos mažais ir vidutiniais lauko akmenimis. Buvo manoma, kad kitu atveju galėjo kilti reali epidemijos

³⁷ Plg.: JACOBSON, F. H. *Das Evangelische Kirchenrecht...*, S. 512–513.

³⁸ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai...*, p. 12.

³⁹ ARNOLDT, D. H. Op. cit., S. 9; JACOBSON, F. H. *Das Evangelische Kirchenrecht...*, S. 33.

⁴⁰ BECKHER, W. H. *Kurtzer Auszug aus denen vornehmsten Königlich Preussischen Edicten und Verordnungen, welche in Kirchen-Sachen in dem Königreich Preussen publiciert worden*. Berlin, 1731, S. 13, 38–39.

⁴¹ GRUBE, G. Op. cit., Bd. 1, S. 34–73.

grėsmė. Kadangi buvo nustatyta, kad dauguma kapinių buvusios neaptvertos, liepta jas aptverti mūrine lauko akmenų tvora, o kur jų nėra – medine. Kadangi dažnai pasitaikydavo atvejų, kai kunigui, kuris turėjo vesti tikslus mirusiųjų registrus, nebuvo pranešama apie mirusįjį, ateityje liepta be jokių išimčių apie tai informuoti dvasininkus. Konstatuota, kad nedaugelis parapijiečių per laidotuves prašydavo skambinti varpais ir giedoti, todėl buvo paraginta užsisakyti tokius patarnavimus ir savo mirusiuosius su derama pagarba laidoti. Kapinėse prie kitų krikščionių buvo uždrausta laidoti bedievius. Taip pat drausta lietuviams savo mirusiuosius aprengti geriausiais drabužiais ir į kapą mesti pinigų. Šis paprotys laikytas visiškai pagonišku ir prietaringu, nes esą tai darantieji tikėjo, kad visų šių daiktų mirusiajam prireiks kitame, amžinajame, gyvenime. Per laidotuves buvo uždrausti bet kokie besaikiai girtavimai: neturtingam leista turėti pusę tonos (apie 55 l), o pasiturinčiam – 1 toną (apie 112 l) alaus.

1666 ir 1699 m. pakartotose vizitacijos instrukcijose su laidotuvėmis susijusiuose klausimuose išreikštas vien susirūpinimas buvusia kapinių padėtimi. Vėl konstatuota, kad daugelyje vietovių kapinės yra tik iš dalies aptvertos arba visiškai atviros, jose ganosi gyvuliai ir kiaulės, rausiasi, mindo. Tai laikyta didele Bažnyčios blogybe ir neatsakingumu, prilyginta pagonių kapinėms, kurios yra neapsaugotos ir jose negerbiami bei trikdomi mirusiųjų kapai. Nurodyta, kad apie kapines turi būti tvora, paskirti asmenys jai išlaikyti ir taisyti. O ten, kur nebūta mūrinės tvoros, įsakyta įrengti gerą lentinę tvorą su vartais bei durimis ir juos laikyti uždarytus. Prie tvoros pastatymo, jos išlaikymo turėjo prisidėti parapijiečiai pagal turimų ūbų skaičių. Taip pat kiekvienose kapinėse turėjo būti įrengtas pastatėlis su stogu mirusiųjų kaulams saugoti⁴².

Galima tvirtinti, kad XVI–XVII a. Bažnyčios nuostatuose ir vizitacijų potvarkiuose toli į ateitį buvo nubrėžtos laidotuvių tvarkos ir apeigų gairės, esminės direktyvos, suformuluoti pagrindiniai reikalavimai. Svarbiausi iš jų buvo šie: dorai gyvenę krikščionys turėjo būti palaidoti garbingai, su Bažnyčios apeigomis; bedieviams laidotuvių liturgija nepriklausė, jie turėjo būti palaidoti atskirai nuo krikščionių; apie kiekvieną mirusįjį turėjo būti pranešama vietos dvasininkui; laidoti mirusiuosius reikalauta bažnyčioje, bažnyčios šventoriuje įrengtose kapinėse, paskirais atvejais – prie kaimų įrengtose kapinėse; nurodyta kapinėse palaikyti švarą, jas aptverti; už laidojimo vietą ir liturginių apeigų atlikimą nustatyti mokesčiai bažnyčiai ir mokyklai; drausti prietarai ir netinkamų liaudies tikėjimo formų praktika laidotuvių apeigose ir kt. Laikui bėgant, atsižvelgiant į susidariusias aplinkybes, šie esminiai reikalavimai būdavo papildomi, koreguojami atskirais potvarkiais, įsakais, ir taip toliau buvo formuotas laidotuvių apeigų reglamentavimas.⁴³

Iki tol gana miglotai apibrėžtos vadinamųjų bedievių ir piktadarių laidojimo aplinkybės išsamiau buvo aptartos 1721 m. Prūsijos karalystės krašto teisėje⁴⁴ ir 1749–1751 m. Friedricho teisės projekte⁴⁵. Kapinėse greta palaidotų dorų krikščionių negalėjo būti laidojami nusikaltėliai, kurie už savo

⁴² GRUBE, G. Op. cit., Bd. 1, S. 80.

⁴³ H. F. Jacobsonas mini 1694 m. vaikų krikšto, santuokos, laidotuvių ir drabužių nuostatų reglamentą, aptiktą Prūsijos slaptajame valstybės archyve Karaliaučiuje. Šio dokumento kol kas, deja, nepavyko rasti publikuotuose dokumentų rinkiniuose (JACOBSON, H. F. *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrecht...*, S. 131).

⁴⁴ 1721 m. Prūsijos krašto teisė traktuotina kaip mėginimas susisteminti krašte galiojusias įvairias teises, potvarkius, privilegijas, jas kodifikuoti romėniškos teisės pavyzdžiu. Ją sudarė 7 knygos; labiausiai su bažnytine teise koreliavo 2 knyga apie santuokos ir šeimos teisę. 1721 m. krašto teisė galiojo iki 1801 m., kai ją pakeitė Rytų Prūsijos Provincijos teisė (žr.: KLEINHEYER, G. *Zur Rechtsentwicklung im Herzogtum und Königreich Preussen. Die Landrechte von 1620, 1685, 1721. Ostdeutsche Geschichts- und Kulturlandschaften. Teil 2: Ost- und Westpreussen*. Köln-Wien, 1987, S. 145–159).

⁴⁵ *Project des Corporis Juris Fridericiani* atsirado kaip bandymas suvienodinti teisę visose Prūsijos, pirmiausia Brandenburgui priklausiusiose, žemėse. Pastarosios teisės santykis su 1721 m. Prūsijos krašto teise nėra labai aiškus, greičiausiai pirmoji antrosios atžvilgiu galėjo galioti kaip subsidiarinė, t. y. pagalbinė, šalutinė (Plg.: STOBBE, O. *Geschichte der Deutschen Rechtsquellen*. Leipzig, 1864, S. 446–453). Teigiama, kad šis kodeksas liko kaip nebaigtas

dideles piktadarystes buvo nubausti mirties bausme; jų kūnai turėjo būti palikti nepalaidoti bausmės vietoje.⁴⁶ Kapinėse vietos neturėjo atsirasti ir savižudžiams. Kaip buvo moralizuota, savižudybė laikyta viena didžiausių ir pavojingiausių nuodėmių, nes tokiu atveju buvo pražudomas ne tik kūnas, bet ir siela. Tad nusikaltėlių lavonai, kurie už savo nusikaltimus buvo nubausti mirties bausme, tačiau nepakėlę kančių patys sau tapo budeliais ir atėmė sau gyvybę, turėjo būti paguldyti į iš lentų sukaltą karstą, budelio nuvilkti ir palaidoti negarbingoje vietoje (*in loco inhonesto*). Tie, kurie sau gyvybę būtų atėmę dėl nenoro daugiau gyventi, iš nekantrumo, norėdami palengvinti savo kančias, netekę garbės ir turto, dėl gėdos, kad išiskolino, turi būti palaidoti po kartuvėmis arba kitoje vietoje pakasti. Gėdingos ir negarbingos laidotuvės neturėjo būti taikomos tiems, kurie būtų nusižudę dėl kūno ir proto negalios, prislėgtos nuotaikos (*Melancholie*) ir kitų panašių priežasčių. Jei būtų įrodytas tinkamas jų gyvenimo būdas, jų kūnai turėjo būti be ypatingos procesijos palaidoti kapinėse, nuošalyje nuo kitų.⁴⁷ Taip pat turėjo būti palaidoti tie, kurie nepriklausė nė vienai iš trijų krašte pripažintų konfesijų (liuteronų, reformatų, katalikų); tokie buvo prilyginti pagonims. Tyliai kapinėse turėjo būti palaidotas ir svetimšalis ar nežinomas, jei jis būtų rastas negyvas. Apsigimėlius, neturėjusius nei žmogiško pavidalo, nei proto, liepta tiesiog bet kur užkasti. Įprastiniais mirties atvejais apskritai rekomenduota neskubėti laidoti, nes, kaip teigta, pasitaikydavo atvejų, kai žmonės, laikyti mirusiais, po kelių dienų atsipeikėdavo.⁴⁸

Vandalizmą ir savivaliavimą kapinėse ir bausmes už šias veikas apibrėžė keletas 1721 m. Prūsijos krašto teisės baudžiamosios dalies paragrafų. Duobkasiai arba kiti asmenys, kurie iškasa mirusiuosius, juos apiplėšia ir paskui vėl užkasa, turėjo būti nubausti arba kalėjimu, tvirtovės darbais, rykštėmis, arba išvargimu iš krašto. Tokios pat bausmės grėsė tam, kas sunaikintų arba išniekintų svetimą kapą ar savo mirusįjį prieš kitų valią, be valdžios leidimo, kitoje vietoje perlaidotų. Mirties bausmė kalaviju grėsė tiems, kurie kunigaikštiškos kilmės lavoną apiplėštų ir paliktų gulėti neužkastą.⁴⁹

Kapinių klausimas, kaip svarbi laidotuvių dalis, savo aktualumo neprarado per visą aptariamąjį laikotarpį. Išlaikyti prideramą švarą jose griežtai rekomenduota jau minėtuose 1544 m., 1568 m. bažnyčių nuostatuose, 1568 m. vizitacijų instrukcijoje vizitatoriams taip pat nurodyta pasidomėti, ar kapinės, kur tikinčiųjų kūnai iki būsimo Jėzaus Kristaus atėjimo randa atilsį ir turi čia savo miego kamareles, nėra paverstos kiaulių ganykla, bet jos gražiai ir deramai prižiūrimos, kad mirusieji galėtų laukti džiaugsmingo prisikėlimo.⁵⁰ 1578 m. įsake Tilžės ir Ragainės apskričių bažnyčioms netgi pažymėta, kad prie kai kurių kaimų apskritai nebūta paskirtų vietų kapinėms, todėl mirusieji laidojami plyname lauke. Įsakyta kapinėms paskirti tinkamas vietas ir jas aptverti⁵¹. Kapinėse palaikyti prideramą švarą, aptverti, prižiūrėti nurodyta minėtuose 1639 m. 1666 m., 1699 m. vizitacijų potvarkiuose, 1734 m. bažnytinės komisijos instrukcijoje⁵². Netgi miestelių ir kaimų 1702 m. nuostatuose nurodyta kiekvienos gyvenvietės gyventojui ir pavaldiniui, nesvarbu kokią religiją

teisyno projektas, kuris buvo įsiteisėjęs tik keliose valstybės dalyse (žemėse) (CONRAD, H. Das Allgemeine Landrecht von 1794 als Grundgesetz des fridericianischen Staates. *Moderne Preussische Geschichte 1648–1947. Eine Anthologie*. Hrsg. O. BÜSCH; W. NEUGEBAUER. Berlin, 1981, Bd. 2, S. 599–621.

⁴⁶ *Zweiter Theil des Corporis Juris Fridericiani, das ist Sr. Königl. Majestät in Preussen in der Vernunft und Landes-Verfassungen gegründeten Landrechts*. Halle, 1751, Buch 1, S. 5.

⁴⁷ *Verbessertes Landrecht des Königreichs Preussen*. Königsberg, 1721, Buch 6, S. 86–87.

⁴⁸ *Zweiter Theil des Corporis Juris Fridericiani...*, Buch 1, S. 5–6.

⁴⁹ *Verbessertes Landrecht des Königreichs Preussen...*, Buch 6, S. 165.

⁵⁰ SEHLING, E. Op. cit., S. 89.

⁵¹ BRMŠ, t. 2, p. 231, 235.

⁵² ARNOLDT, D. H. Op. cit., S. 114.

išpažintų, prisidėti ir atlikti jam pavestą darbą, jei reikėtų ką kapinėse įrengti ar pataisyti. Už nepaklusumą buvo grasoma trimis dienomis kalėjimo⁵³.

Pakartotinai leisti panašaus turinio nurodymai liudija, kad atgarsių į juos tekdavo laukti ilgai ir kantriai. Kitaip tariant, tai rodo, kad į švaros palaikymą kapinėse ir aptvėrimus buvo žiūrėta pro pirštus, nes greičiausiai tai nebuvo pirmiausios ir svarbiausios parapijose spręstinos problemos. Antai 1569 m. Sembos vyskupijos dalį vizitavęs vyskupas Joachimas Mörlinas daugelyje parapijų aptiko neaptvertas kapines ir jose besimėtančius žmonių kaulus, kurie buvo iškasti senose kapavietėse belaidojant naujai mirusius. Paliepta išbarstytus kaulus surinkti ir sudėti į tam skirtus pastatėlius, o kapines aptverti⁵⁴. Iš 1683–1684 m. Klaipėdos valsčiaus parapijų vizitacijų aiškėja, kad tuomet daugiausia buvo aptvertos kapinės prie bažnyčių, tuo tarpu kaimų kapinės dažniausiai buvo visiškai atviros ir, kaip pasakyta vizitatoriaus, *pikta, kai po kapines siaučia kiaulės*.⁵⁵ Panašių pavyzdžių nesunkiai galėtume rasti ir XVIII–XIX a.

Laidotuvės, kaip ir krikštynos ar vestuvės, buvo susijusios su nemenkomis piniginėmis išlaidomis. Valdžia stengėsi pavaldinius apsaugoti ne tik nuo demoralizuojančio nesaikingo lėbavimo ir vaišingumo, bet ir siekė įdiegti tam tikrus saugiklius, kad pavaldiniai dėl per didelio išlaidavimo nenuskurstų. Krikštynų ir vestuvių atvejais buvo ribojamas svečių skaičius, patiekalų asortimentas, šventimo dienų trukmė⁵⁶. Laidotuvėse lėbauti ir girtuokliauti buvo uždrausta jau 1568 m. Bažnyčios nuostatuose, draudimas pakartotas 1639 m. vizitacijos potvarkyje. Įsakas, draudžiantis laidotuvių metu rengti šermenis, pokylį ar alaus gėrimą, pakartotinai vėl buvo išleistas 1711 m. Pabrėžta, kad toks paprotys yra kilęs iš pagonybės, visiškai prietaringas, jį būtina išgyvendinti. Moralizuota, kad mirusiojo paliktas turtas negali būti išeikvotas apsirijimui ir išgertuvėms. Vietoj to įsakmiai rekomenduota ugdyti saikingumą ir blaivumą. Pažeidėjams už tai buvo grasoma didelėmis piniginėmis bandomis: nuo 50 iki 100 markių. Negalintiems susimokėti, bausmė turėjo būti pakeista kirčiais: už 1 markę – 10 kirčių. Kulmiškiams buvo numatyta net bokšto bausmė.⁵⁷

Susirūpinus, kad įvairaus luomo ir padėties asmenys per daug išlaidauja savo artimųjų laidotuvėse ir dėl to puola į vargus ir skolas, 1747 m. buvo išleistas potvarkis, nustatęs laidotuvėms galimas išleisti pinigų sumas.⁵⁸ Buvo išskirta keletas kategorijų: 1) mirusio bajorijos ir aukštuomenės atstovo laidotuvėms nebuvo galima išleisti daugiau nei 300 reichstalerių; 2) mažiau pasiturinčiam ir ne tokios aukštos padėties bajorui – iki 200; 3) ne bajorui, tačiau užėmusiam aukštas pareigas, – iki 150; 4) visiems kitiems asmenims, kurie nebuvo aukštos padėties – iki 100 reichstalerių; 5) jei mirusysis nepaliko pinigų laidotuvėms, tai dalį jo turto pardavus iš varžytinių, bajoro laidotuvėms buvo galima skirti ne daugiau kaip 50, aukštos padėties miestiečiui, taip pat pirkliui, menininkui – 30, paprastam miestiečiui – 10 reichstalerių.

Pradines, tačiau nebūtinai pagrindines, laidotuvių išlaidas sudarė tam tikri nustatyti mokesčiai Bažnyčiai. Pirmiausia parapijiečiai buvo apmokestinti už laidojimo vietas kapinėse. Pasak D. H. Arnoldto, kaip gyvieji už savo vietą bažnyčioje turi mokėti (turima omenyje suolų nuomą), taip pat reikia mokėti ir už mirusiuosius: kas nori būti palaidotas bažnyčioje arba šventoriuje, už tai turi sumokėti nustatytą vadinamąjį žemės mokesį (*Erdgeld*)⁵⁹. Šio mokesčio dydis krašte įvairavo. Miestuose jis buvo nustatomas atskirais potvarkiais, pvz., 1585 m. Karaliaučiaus senamiesčiui

⁵³ GRUBE, G. Op. cit., T. 3, S. 436.

⁵⁴ Plg.: *Wizytacja biskupstwa Sabijskiego z 1569 roku*. Torun, 2001, s. 191, 290, 313.

⁵⁵ Plg.: *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai...*, p. 188, 214, 223.

⁵⁶ Plg.: *Landordnung des Hertzogtums Preussen*. Königsberg, 1640, S. 61–62.

⁵⁷ GRUBE, G. Op. cit., T. 3, S. 433.

⁵⁸ *Corpus Constitutionum Marchicarum*. Continuatio 3, p. 140.

⁵⁹ ARNOLDT, D. H. Op. cit., S. 111.

patvirtinta laidotuvių tvarka. Už norą pasilaidoti vienoje iš garbingiausių vietų – bažnyčioje reikalauta atitinkamai ir sumokėti: už vyresnį negu 12 metų asmenį – 20 markių, o už jaunesnį negu 12 metų – 10 markių; atitinkamai 8 ir 4 markės – už kapavietes šventoriuje esančiose kapinėse.⁶⁰ 1682 m. Klaipėdos miesto vokiečių bažnyčioje esančios laidojimo vietos buvo suskirstytos į tris klases ir už kiekvieną jų buvo nustatytas skirtingas mokestis, brangiausiai mokant už vietas prie altoriaus⁶¹. Kaimiškose vietovėse, kaip rodo 1684 m. Rusnės atvejis, už pasilaidojimą šventoriuje mokestis paprastai nebuvo imamas.⁶² Minėtame Karaliaučiaus senamiesčio laidotuvių potvarkyje taip pat buvo nustatyti mokesčiai kunigui, mokytojui, varpininkui, karsto nešėjams, duobkasiams. Vargšai ir neišgalintys susimokėti nuo tokių mokesčių buvo atleisti⁶³.

XVIII a. laidotuvių sritį reglamentuojančių potvarkių leidyba nenutrūko. Pasirodė daugelis tūrinių ir išleidimo motyvais įdomių įsakų, kurių dalį galėtume laikyti labiau merkantiliniaisi negu religiniais. Štai 1716 m. buvo paskelbtas gedulo laiką apribojantis įsakas, kuriuo buvo išreikštas susirūpinimas, kad dėl užsitęsiančio gedulo ne tik be reikalo išlaidaujama, rodant nesaikingą prabangą mirusiųjų pagerbimui, bet dėl visuotinio gedulo sumažėja spalvingų prekių naudojimas ir vartojimas. Dėl to esą padaroma didelių nuostolių pirkliams ir manufaktūroms. Todėl įvairiems atvejams buvo nustatyta gedulo laiko trukmė: nuo mėnesio iki vienerių metų⁶⁴. Kartu buvo uždrausta juodai drapiruoti savo karietas, kambarius, taip pat juodai rengtis. Panašūs įsakai dėl gedulo trukmės laiko buvo pakartoti 1720, 1734, 1742 m.⁶⁵ 1721 m. teigta, kad bajorai per ilgai sau leidžia gedėti ir dėl to jiems priklausančiuose miestuose ir kaimuose per ilgai būna uždrausta muzika. Šiuo įsaku nustatyta, kad ir kokio luomo būtų mirusysis, muzika gyvenvietėse vėl gali skambėti praėjus 14 dienų po laidotuvių⁶⁶.

Dar merkantiliškesnis požiūris išryškėjo visuotinėje šilkininkystės plėtojimo akcijoje, kurios mėginimų XVIII a. būta visoje Prūsijos karalystėje. 1719 m. buvo išleistas potvarkis, nurodęs visose kapinėse pasodinti reikiamą kiekį, nuo 20 iki 30, šilkmedžių. Bažnyčios tarnautojams kartu su šilkmedžių sodinukais buvo parūpintos ir jų auginimo instrukcijos.⁶⁷ Iš vėlesnių potvarkių aiškėja, kad, be kapinių, buvo kuriami specialūs šilkmedžių daigynai ir plantacijos, tačiau nemaža šilkininkystės dalis turėjo tekti ir kapinėms – reikalauta jas apsodinti minėtais medžiais. Panašių įsakų leidyba ir jų kartojimai nusitęsė iki XVIII a. pabaigos: 1746, 1749, 1758, 1768 m. (tais metais pakartotas net triskart!), 1771 m. Žinomas Prūsijos evangelikų bažnyčios istorijos tyrinėtojas W. Hubatschas, tokius karališkus potvarkius pavadinęs merkantiliniaisi, pažymėjo, kad dėl netinkamo klimato šie augalai Rytų Prūsijoje neprigijo.⁶⁸ Kodėl buvo nuspręsta tokiu būdu eksploatuoti miestų ir kaimų kapines, lieka neaišku. Greičiausiai kapinės buvo suprastos kaip laisvi ir nenaudojami, mažai žmogaus ūkinės veiklos trikdomi plotai, kurie galbūt labiausiai turėjo tikti šilkmedžiams veisti.

⁶⁰ SEHLING, E. Op. cit., S. 146.

⁶¹ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai...*, p. 43, 60.

⁶² Ibid., p. 207, 210.

⁶³ Plg.: GRUBE, G. Op. cit., T. 1, S. 91.

⁶⁴ Mirus princui, princesei ar kitam kunigaikščiškos giminės asmeniui, gedului nustatytas 3 mėn. laikas. Tėvai savo vaiko, jei jis daugiau nei 10 metų amžiaus, gali gedėti irgi iki 3 mėn. (jei vaikui mažiau nei 10 metų, neturima gedėti); vaikai savo tėvų gali gedėti iki 1 mėn.; našlė savo sutuoktinio – ne daugiau kaip 1 metus, vyras savo žmonos gedėti gali liautis po 6 mėn.; uošvių taip pat galima gedėti ne ilgiau kaip pusę metų; sesers, brolio, svainio ar brolienės gedėti leista iki 3 mėn., kitų giminaičių – iki 1 mėn. Žr.: *Corpus Constitutionum Marchicarum*, Th. 5, p. 101–104; GRUBE, G. Op. cit., T. 3, S. 434.

⁶⁵ JACOBSON, H. F. *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrecht...*, S. 153; *Corpus Constitutionum Marchicarum*, Th. 5, Abt. 1, S. 104–105, 119–122.

⁶⁶ Ibid., p. 105.

⁶⁷ *Corpus Constitutionum Marchicarum*, Th. 1, Abt. 1, S. 531–534.

⁶⁸ HUBATSCH, W. Op. cit., Bd. 1, S. 231.

Šilkmedžių veisimas kapinėse vėl iškėlė pastarųjų aptvėrimo problemą. Tačiau šįkart dėmesio centre atsидūrė ne mirusieji ar jų kapavietės, o šilkmedžiai. Nurodymuose inspektoriams ir kunigams buvo skųstasi, kad kaimo kapinėse pasodintus šilkmedžius nuniokoja dažnai kapinėse aptinkami gyvuliai: ožkos, kiaulės, kiti gyvuliai. Todėl liepta visose kaimo kapinėse įrengti mūrines, lentines užtvartas, kurios, kaip galima suprasti iš potvarkiuose teikiamų prioritetų, pirmiausia turėjo nuo gyvulių apsaugoti ne kapavietes, bet šilkmedžius (sic!)⁶⁹.

Su šilkmedžių apsauga susiję įsakai atskleidžia ne tik jau žinotą gyvulių ganymosi kapinėse faktą, bet liudija ir kitokią žmonių praktikuotą veiklą. Antai 1746 m. potvarkyje dėl šilkmedžių niokojimo parapijiečiams buvo uždrausta prie kapinėse pasodintų šilkmedžių rišti virves ir ant jų kabinti skalbinius. Kunigams liepta kas ketvirtą savaitę po pamaldų parapijiečiams pagarsinti bau-das ir bausmes tiems, kurie šilkmedžius piktavališkai niokotų⁷⁰.

Nepasisekę ir nepasiteisinę šilkininkystės vystymo planai, matyt, vertė valdžią labiau atsigręžti ir proteguoti tradicinę vietos verslą ir amatus. 1794 m. išleistas įsakas, kuriame skelbta, kad nuo šiol mirusiųjų drabužiai ir karsto apmušalai turi būti vilnoniai arba lininiai. Motyvuojant tuo, kad dažnai mirusiųjų apranga ir karsto apmušalai buvo iš užsienyje gamintų šilkinų ir medvilninių audinių ir dėl to vietinei pramonei daroma didelė žala, liepta laidotuvsė, kad ir kokio luomo būtų miręs asmuo, nenaudoti šilkinų, pusiau šilkinų, medvilninių, apskritai kitokių negu vilninių ar lininių audinių. Už nepaklusnumą grasinta nuobaudomis nuo 10 iki 100 talerių⁷¹.

Paminėtini keli potvarkiai, kuriuose buvo išreikštas tam tikras neigiamas nusistatymas katalikų konfesijos atžvilgiu. Pastebėjus, kad evangelikų liuteronų laidotuvsė dažnai prieš numirėlį yra nešamas kryžius arba krucifiksas, 1729 m. įsakyta atsisakyti ir netoleruoti šio piktinančio „popieži-ninkų“, t. y. katalikų, papročio.⁷² 1751 m. buvo išleistas įsakas, draudžiantis katalikų mirusiuosius priimti į liuteronų bažnyčias.⁷³

Visi iki šiol aptarti ir paminėti laidotuves reglamentuojantys aktai nustatė ir reguliavo laidotuvių tvarką įprastinėmis sąlygomis ir aplinkybėmis. Ypatingos sąlygos, kurios susidarydavo, tarkime, siaučiant epidemijoms, marui, sukurdavo prielaidas ekstraordinarinių potvarkių leidybai. Be kasdienio gyvenimo suvaržymo įvairiomis nepaprastosiomis sanitarinėmis priemonėmis ir draudimais, tam tikri laikini apribojimai buvo įvesti ir laidotuvių srityje. Štai 1625 m., plintant marui, atnaujintuose Karaliaučiaus miesto laidotuvių nuostatuose buvo pažymėta, kad tikro krikščionio laidotuvsė turi vykti kaip įprasta, tik neturi būti atidengiamas karstas, jis kuo skubiau turi būti nu-leistas į duobę ir užkastas, palydint viena, daugiausia dviem giesmėmis. Galiausiai priminta, kad nebūtų daromi tokie aukšti karstai, kaip iki tol buvo įprasta, nes dėl to lavono negalima užkasti pakankamu žemės sluoksniu. Kitu atveju buvo būgštauta dėl kylančio bjauraus tvaiko, ypač ten, kur duobkasiai kasdavo ne tokias galias duobes⁷⁴.

Siaučiant Didžiajam marui 1709–1711 m., nuostatos dėl laidotuvių buvo sugriežtintos. Karstą su mirusiuoju ne tik drausta atidaryti, tačiau buvo uždrausti bet kokie laidotuvių pamokslai, groji-mas vargonais, styginiais instrumentais, nesvarbu, ar būtų laidojamas vaikas, ar aukštos padėties

⁶⁹ BARASA, D. Senosios Šilutės krašto kapinės – archyvai po atviru dangumi. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Sud. D. KAUNAS. Vilnius, 2006, p. 238.

⁷⁰ *Corpus Constitutionum Marchicarum*. Constitutio 3, p. 129–132; BARASA, D. Op. cit., p. 238.

⁷¹ *Corpus Constitutionum Marchicarum*, Th. 9, S. 219; J. A. Brandas, aprašydamas XVII a. pab. Prūsijos lietuvių laidotuves, mini vilnoniais ir lininiais drabužiais aprengtus lietuvių mirusiuosius (BRMŠ, t. 3, p. 69).

⁷² *Corpus Constitutionum Marchicarum*, Th. 1, Abt. 2, S. 247. Apie mirusiojo karstą lydintį artimą giminaitį su mediniu kryžiumi rankose užsimena ir J. A. Brandas ir T. Lepneris (BRMŠ, t. 3, p. 69, 366).

⁷³ JACOBSON, H. F. *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrecht...*, S. 158.

⁷⁴ SAHM, W. *Geschichte der Pest in Ostpreussen*. Leipzig, 1905, S. 127–128.

asmuo. Kunigai, vargonininkai, mokytojai, varpininkai ir kiti, kurie leistų tai daryti, turėjo būti baudžiami atleidimu iš tarnybos⁷⁵. Įdomu pažymėti, kad mirusiuosius nuo epidemijos nedrausta laidoti įprastose kapinėse. Tik tais atvejais, kai gyvenvietė neturėjo savo kapinių, leista numirėlius laidoti tam tikroje parinktoje vietoje už kaimo, atokiau nuo kelių⁷⁶. Nuo epidemijos mirusieji turėjo būti laidojami anksti ryte arba vėlai vakare. Karstas turėjo būti kuo skubiau užkastas, o kapas apibarstytas kalkėmis. Laidotuvėse, kaip, beje, ir vestuvėse ar krikštynose, drausta dalyvauti gimimams, pažįstamiems iš kitų gyvenviečių; draustos bet kokios vaišės po palaidojimo.⁷⁷ Epidemijos metu įvesti suvaržymai ir draudimai turėjo galioti iki to laiko, kol specialiu įsaku jie bus atšaukti.

Dalis epidemijų metu priimtų potvarkių nuostatų dėl laidotuvių tvarkos vėliau tapo įprasta rutina, kaip elgtis su nuo užkrečiamų ligų mirusiuoju. Antai 1787 m. primenama, kad jei asmuo mirė nuo raupų ir kitų užkrečiamųjų ligų, jo lavonas negali būti *išstatomas po žmonių akimis*, t. y. karstas negalėjo būti atidaromas; duobės laidojimui turėjo būti kasamos mažiausiai dukart gilesnės, o staliai įpareigoti karsto plyšius užpikiuoti.⁷⁸ 1801 m. leista tokius mirusiuosius vežti laidoti iš kaimo į bažnytkaimį ar miestą, su sąlyga, kad numirėlis bus *uždaramė grabe*. Mokiniai tokiais atvejais neturėjo giedoti nei lauke prie karsto, nei namuose, nes manyta, kad giedant *labiausiai įtraukiami garai, einantys nuo lavono*.⁷⁹

Baigiantis XVIII amžiui Prūsijoje pasirodęs kodeksas *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*⁸⁰ (toliau – ALR) (1794 m.) buvo ilgo kodifikacijos proceso rezultatas, kurio įtaka buvo jaučiama per visą būsimą XIX a. Visuotinė krašto teisė turėjo tapti vienu teisynu visoms Prūsijos žemėms⁸¹. Šis teisynas kodifikavo privačią, viešą, valstybės, policijos, Bažnyčios ir baudžiamąją teisę. Pažymima, kad tai buvo pažangus kūrinys, skelbęs ir garantavęs tikėjimo ir sąžinės laisvę⁸². Kita vertus, šiame teisyne buvo išlaikyta Bažnyčios priklausomybė nuo valstybės: Bažnyčia nebuvo savarankiška nei kulto steigimo, nei doktrinos nustatymo reikaluose, nei skiriant savo tarnautojus, kurie buvo traktuoti valstybės administracinio aparato dalimi; visos konsistorijos buvo pavaldžios valstybės ministerijos departamentui⁸³. Į ALR kartu su Bažnyčios teise (2 d., XI skyrius) buvo integruotos laidotuvių sritį reglamentavusios nuostatos. Tiesa, reikia pažymėti, kad ALR apėmė vadinamąją administracinę-biurokratinę Bažnyčios teisės dalį. Tuo tarpu doktrina ir liturgija liko pačių bažnyčių vidaus reikalu.

Skyriuje apie bažnyčių turtą, skirtingų konfesijų bažnyčioms priklausiusios kapinės traktuotos kaip bažnytinių bendruomenių nuosavybė.⁸⁴ Toliau pažymėta, kad mirusieji negali būti laidojami bažnyčiose, gyvenamuosiuose miestų rajonuose. Tai reiškė, kad perpildytos šventorių kapinės turėjo būti uždarytos, o naujos įrengtos užmiestyje.⁸⁵ Iš kitų paragrafų aiškėja, kad tuo metu egzistavo

⁷⁵ GRUBE, G. Op. cit., T. 3, S. 433.

⁷⁶ Gabenti mirusį į kaimyninę gyvenvietę, kurioje buvo įrengtos įprastos kapinės, draudė maro metu egzistavę susisiekimo tarp gyvenviečių ir miestelių įvairūs suvaržymai (iš kitų gyvenviečių drausta įsileisti giminaičius, pažįstamus ir nepažįstamus ir pan. Plg.: SAHM, W. Op. cit., S. 135–141). Galima spėti, kad vadinamosios maro kapinės atsirado prie gyvenviečių, neturėjusių įprastinių kapinių.

⁷⁷ SAHM, W. Op. cit., S. 136, 140–141.

⁷⁸ *Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium*, Bd. 8, S. 1597.

⁷⁹ *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudėnimai ir apsakymai lietuviams ir valstiečiams*. Vilnius, 1960, p. 446–448.

⁸⁰ *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*. Berlin, 1794, T. 1–2.

⁸¹ STOBBE, O. Op. cit., S. 465–466.

⁸² CONRAD, H. Op. cit., S. 618.

⁸³ JACOBSON, F. H. *Das Evangelische Kirchenrecht...*, S. 111.

⁸⁴ Laidotuvių ir kapinių tvarką nustatę paragrafai yra ALR 11 skyriuje, § 183–190, 453–481, 492–495, 498, 503, 761–765.

⁸⁵ Kapinių iškėlimas ar naujų steigimas užmiestyje XVIII a. antrojoje pusėje buvo būdingas daugumai Europos valstybių. Prancūzijoje, Austrijoje, Vokietijoje ir kt. tokios kapinių reformos pirmiausia kilo dėl higienos, sanitarinių

kelių kategorijų kapinės. Be jau minėtų bažnytinėms bendruomenėms priklausiusių, paminėtos privačios bei miestų ir kaimų bendruomenėms priklausiusios kapinės. Pastarąsias galėtume apibrėžti vėliau žinomu *komunalinių kapinių* terminu. Tokiose kapinėse, pagal priimtą nuostatą, galėjo būti palaidotas kiekvienas miesto ar kaimo bendruomenės narys, nepaisant, kokią tikybą išpažintų. Tačiau ir bažnytinių bendruomenių kapinės nebuvo visiškai uždaros kitatikiams. Tais atvejais, kai viena religinė bendruomenė neturėjo savo kapinių, jos nariai galėjo būti palaidoti kitai religinei bendruomenei priklausančiose kapinėse. Viešose kapinėse (greičiausiai turėta omenyje komunalines kapines) niekas, išskyrus valstybės numatytais atvejais, neturėjo teisės uždrausti surengti garbingų laidotuvių.

Pagrindas įrengti naujas kapines turėjo būti labai svarbus ir pagrįstas. Tam buvo būtinas bažnytinės valdžios ir vietos policijos atstovo sutikimas. Išlaikyti kapines buvo visų bendra prievolė: komunalinės ir bažnytinių bendruomenių kapinės buvo išlaikomos iš jos narių surenkamų mokesčių.

Remiantis nusistovėjusia tradicija, buvo nustatyta, kad miręs parapijietis turėjo būti palaidotas savo parapijoje. Kunigas, jei jo parapijietis mirtų ne savo parapijoje, galėjo reikalauti, kad laidotuvės vis dėlto vyktų jo parapijoje. Tačiau buvo numatytos ir lanksčios išimtys. Apskritai nedrausta parapijiečiams sau ir savo artimiesiems pasirinkti laidojimo vietas ne savo parapijoje, ypač jei tai buvo išreikšta paskutinėje mirusiojo valioje. Tačiau tokiais atvejais mokesčiai turėjo būti mokami abiejų parapijų kunigams ir bažnyčioms. Pervežant mirusįjį iš vienos teisminės apygardos į kitą, reikėjo iš provincijos vyriausiojo teismo gauti pažymėjimą (vok. *Leichpaß*). Jei tokio pažymėjimo neturėta, gyvenvietės valdžia, pagal pervežimo teisę, galėjo reikalauti atidaryti karstą ir apžiūrėti lavoną. Drausta pervežti mirusiuosius, kurie buvo mirę nuo užkrečiamųjų ligų; tokius numirėlius be išimties liepta laidoti ten, kur mirė. Kiekvienu mirties atveju buvo būtina pranešti parapijos, kurioje įvyko mirtis, kunigui. Tai galiojo ir tiems asmenims, kurie nepriklausė jokiai parapijai. Kunigui turėjo būti pranešta apie negyvus gimusius arba prieš pakrikštijant mirusius kūdikius; pastarieji be klebono žinios negalėjo būti palaidoti už viešųjų kapinių ribos.

Kunigas buvo įpareigotas pasiteirauti apie mirties priežastį, dalyvauti mirusįjį guldant karstan, pastarąjį užkalant. Jei buvo suabejota, ar asmuo tikrai yra miręs, karsto nebuvo leidžiama užkalti. Detalesnės atsargumo instrukcijos dėl galimo gyvųjų palaidojimo buvo teikiamos specialiuose policijos potvarkiuose. Visus smurtinės mirties atvejus ir kilusius įtarimus apžiūrint numirėlį kunigas kuo skubiausiai buvo įpareigotas pranešti vietos valdžiai ir neleisti mirusiojo nei palaidoti, nei išgabenti.

Kunigui taip pat buvo pavesta tvarkingai vesti bažnytines knygas, kuriose turėjo užregistruoti jo parapijoje paduotus užsakus, įvykusias santuokas, gimimus, krikšto, mirties atvejus. Pabrėžta, kad registrai turi būti vedami suprantamai ir įskaitomai. Juose privalėta nurodyti mirusiojo vardą ir pavardę, užsiėmimą, amžių, mirties datą ir priežastį. Pagalbinis bažnyčios tarnautojas turėjo vesti tokių bažnytinių knygų dublikatus, kurie vėliau turėjo būti perduodami saugoti vietos teismo įstaigai.

priežasčių, baiminantis epidemijų. Paryžiuje pirmieji mėginimai kapines iškelti į užmiestį žinomi nuo 1763 m. Vokietijoje tokios reformos pionieriais tapo Miuncheno (1774 m.), Miunsterio (1787 m.) miestai. Prūsijoje reformos cezūra tapo 1794 m. Visuotinio krašto teisyne potvarkiai. Pasak N. Fischerio, kapinių reformos daugelyje miestų sulaukė didelio pasipriešinimo, nes tai pirmiausia prieštaravo Bažnyčios interesams – nenorėta atsisakyti dalies pajamų, kurios buvo gaunamos už kapavietes bažnyčioje ir šventoriuje. Iš esmės kapinių perkėlimas iš bažnyčios šventoriaus į užmiestį vedė prie bažnytinės valdžios kompetencijų apribojimo laidojimo reikaluose. Žr.: FISCHER, N. *Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert*. Köln, Weimar, Wien, 1996, S. 35–38.

Aptartos ALR su laidotuvių sritimi susijusios nuostatos negali nekelti klausimo, koks buvo ALR santykis su ankstesniu laikotarpiu priimtais teisės aktais, kiek naujoji teisė panaikino ir paliko galioti senųjų potvarkių? Aiškaus atsakymo į šį klausimą kol kas negalima duoti. Teigta, kad ALR turėjo pakeisti iki tol valstybėje galiojusias įvairias teises, potvarkius, įstatymus, kurie buvo priimti ir galiojo įvairiose valstybės provincijose. Tačiau kartu pažymima, kad ALR nepanaikino ir paliko galioti kitų teisynų, atskirų įsakymų, potvarkių nuostatas, neprieštaravusias ALR⁸⁶. Taigi liko galioti 1721 m. Prūsijos krašto teisė, kurią panaikino tik 1802 m. priimta Rytų Prūsijos provincijos teisė. Pastaroji ALR atžvilgiu buvo viršesnė, tuo tarpu ALR laikyta subsidiarine, šalutine. Tačiau kita vertus, minėta *Provincijos teisė* buvo ne kas kita, kaip ALR su papildomu specifiniu 241 papildiniu⁸⁷. Bet kuriuo atveju XIX a. viduryje ir antrojoje pusėje laidotuvių sritį reglamentavusiais pagrindiniais teisės šaltiniais nurodyti ALR ir tuo metu galiojusi Bažnyčios agenda⁸⁸.

Apibendrinant XVI–XVIII a. valdžios įkyriai teiktų direktyvų rezultatų sėkmę, matyti, kad vėliau ar anksčiau buvo sulaukta atoveiksmio. Šiuo atveju bene geriausiai tinka prisiminti 1837 m. įvykius Rusnės parapijoje. Pasakojama, kad anuomet įtūžusi žmonių minia patraukė į dar nespėtas pašventinti epidemijos kapines ir ten išsikasusi neseniai palaidotą mirusįjį, giedodama laidotuvių giesmes, nunešė jį į senąsias kapines. Varpais skambinta įsilaužus į bažnyčios bokštą, jiems skambant ėjo visa laidotuvių procesija. Prie kapo vienas trobelninkas pasakė atsisveikinimo kalbą.⁸⁹ Visa ši istorija neatrodytų verta dėmesio, jei nežinotume, kaip XVI–XVII a. buvo stengtasi liaudį pripratinti prie tinkamų laidotuvių apeigų su varpais ir giedotojais, kad *niekas nebūtų tarsį gyvulys palaidotas*. Per drąsų tvirtinti, tačiau tam tikra prielaida peršasi: iš pradžių ir ilgą laiką Bažnyčios ir valstybės iš *viršaus* palaikytas konfesionalizacijos, konfesinės biurokratizacijos procesas vėliau transformavosi į konfesionalizaciją iš *apačios*, arba liaudies vidinę konfesionalizaciją.⁹⁰

Išvados

Laidotuvių sritį, kaip ir daugelį XVI–XVIII a. Prūsijos valstybės, visuomenės ir Bažnyčios gyvenimo sričių, mėginta griežtai reglamentuoti dvasinės ir pasaulietinės valdžios leistais teisiniais potvarkiais. Tai galima traktuoti kaip konfesionalizacijos proceso vieną iš sudėtinių dalių ir pasekmių. XVIII a. šis procesas pamažu išliejo į platesnį procesą – socialinį disciplinavimą, kuris ties XIX a. sandūra išvirto į konfesinę ir valstybės biurokratizaciją.

Laidotuvių reglamentavimas Prūsijoje prasidėjo nuo XIII a., tačiau pagreitį ir intensyvumą įgavo XVI a., prasidėjus Reformacijai. Pagrindinis leistų potvarkių tikslas buvo visuomenėje formuoti krikščioniškas laidojimo tradicijas, priartinti liaudies pasaulėvaizdį prie liuteronų teologų teikto suvokimo, keisti ar naikinti netinkamus liaudies tikėjimo pavidalus.

Laidotuvių sritis per visą aptariamąjį laikotarpį išliko Bažnyčios prerogatyva. Kadangi Bažnyčia ir pasaulietinė valdžia tarpusavyje buvo glaudžiai susijusios, laidotuvių sritį reglamentavo ir pasaulietinės valdžios potvarkiai. Tiesa, Bažnyčios kompetencija buvo laidotuvių liturgija, tuo tarpu valstybė reguliavo materialią, išorinę laidotuvių apeigų pusę, jos potvarkiai buvo policinio, sanitariinio pobūdžio.

⁸⁶ STOBBE, O. Op. cit., S. 465–466; JACOBSON, F. H. *Das Evangelische Kirchenrecht...*, S. 104.

⁸⁷ Ibid., p. 106.

⁸⁸ Ibid., p. 507–516.

⁸⁹ SEMBRITKI, J., BITTENS, A. *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel, 1920, S. 198.

⁹⁰ Plg.: FORSTER, M. R. Catholic Confessionalism in Germany after 1650. *Confessionalization in Europe, 1555–1700. Essays in Honor and Memory of Bodo Nischan*. Aldershot: Ashgate Pub Ltd, 2004, S. 228, 242. Autorius amžių po 1650 m. linkęs vadinti liaudiško konfesinio identiteto subrendimo laikotarpiu.

Apžvelgę XVI–XVIII a. teisinių potvarkių visumą, galėtume tvirtinti, kad laidotuvių srities reglamentavimas Prūsijos bažnyčios politikoje buvo aiškiai antraplanis, ne aktualiausias, periferinis uždavinys. Tai galima spręsti ne tik iš šiai sričiai tvarkyti išleisto palyginti nedidelio potvarkių, įsakų kiekio. Laidotuvių sritis, galima sakyti, buvo palikta tarsi užribyje netgi pirmuosiuose Prūsijos liuteronų bažnyčios nuostatuose.

Galima tvirtinti, kad XVI–XVII a. Bažnyčios nuostatuose ir vizitacijų potvarkiuose toli į ateitį buvo nubrėžtos laidotuvių tvarkos ir apeigų gairės, esminės direktyvos, suformuluoti pagrindiniai reikalavimai. Svarbiausi iš jų buvo šie: dorai gyvenę krikščionys turėjo būti palaidoti garbingai, su Bažnyčios nustatytais apeigomis; bedieviams laidotuvių liturgija nepriklausė, jie turėjo būti palaidoti atskirai nuo krikščionių; apie kiekvieną mirusįjį turėjo būti pranešama vietos dvasininkui; laidoti mirusiuosius reikalauta bažnyčioje, bažnyčios šventoriuje įrengtose kapinėse, paskirais atvejais – prie kaimų įrengtose kapinėse; nurodyta kapinėse palaikyti švarą, jas aptverti; už laidojimo vietą ir liturginių apeigų atlikimą nustatyti mokesčiai bažnyčiai ir mokyklai; drausti prietarai ir netinkamų liaudies tikėjimo formų praktika laidotuvių apeigose ir kt. Priklausomai nuo susidariusių aplinkybių, šie esminiai reikalavimai būdavo papildomi, koreguojami pavieniais potvarkiais, įsakais, ir taip toliau buvo formuotas laidotuvių apeigų reglamentavimas.

XVIII a. pastebima merkantilinių potvarkių leidyba. Tarp jų galima paminėti gedulo laiko ir juodų drabužių nešiojimo apribojimus, mėginimus kapinėse veisti šilkmedžius, draudimą rengti mirusiuosius šilkiniais audiniais ir kt.

Ypatingos sąlygos, kurios susidarydavo siaučiant epidemijai, sukdavo prielaidas ir ekstraordinarių potvarkių leidybai. Be kasdienio gyvenimo suvaržymo įvairiomis nepaprastosiomis sanitarinėmis priemonėmis ir draudimais, tam tikri laikini apribojimai buvo įvesti ir laidotuvių srityje. Šie suvaržymai ypač sugriežtinti per Didįjį marą 1709–1711 m.

XVIII a. antroje pusėje galima matyti aiškią tendenciją, kuri vėliau tapo norma, leisti Prūsijos valstybėje pripažintoms ir toleruotoms konfesijoms atlikinėti savas liturgines laidotuvių apeigas. Tačiau vadinamoji išorinė, kitaip tariant, neliturginė ar administracinė laidotuvių bei kapinių patvirtinta tvarka buvo bendra ir jos privalu buvo laikytis bei paisyti visoms konfesijoms. Tokias nuostatas galima aiškiai įžvelgti 1794 m. visoms Prūsijos žemėms skirtoje Visuotinėje krašto teisėje. Koks buvo pastarosios teisės santykis su ankstesniu laikotarpiu priimtais teisės aktais, kiek naujoji teisė panaikino ir paliko galioti senųjų potvarkių, aiškaus atsakymo į šį klausimą kol kas negalima duoti. Tam reikia išsamesnių tyrimų.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

Altpreussisches Kirchenbuch. Königsberg, 1861.

ARNOLDT, Daniel Heinrich. *Kirchenrecht des Königreichs Preussen*. Königsberg, 1771.

BARASA, Darius. Senosios Šilutės krašto kapinės – archyvai po atviru dangumi. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Sud. D. KAUNAS. Vilnius, 2006, p. 232–239.

BECKER, Thomas Paul. *Konfessionalisierung in Kurköln. Untersuchungen zur Durchsetzung der katholischen Reform in den Dekanaten Ahrghau und Bonn anhand von Visitationsprotokollen 1583–1761*. Bonn, 1989.

BERG, Thomas. *Landesordnungen in Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Lüneburg, 1998.

BOCKMANN, Hartmut. *Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių*. Vilnius, 2001.

CONRAD, Hermann. Das Allgemeine Landrecht von 1794 als Grundgesetz des friderizianischen Staates. *Moderne Preussische Geschichte 1648–1947. Eine Anthologie*. Hrsg. O. BÜSCH; W. NEUGEBAUER. Berlin, 1981, Bd. 2, S. 598–621.

Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Hrsg. E. SEHLING. Leipzig, 1911, Bd. 4.

FISCHER, Norbert. *Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert*. Köln, Weimar, Wien, 1996.

- FORSTER, Marc R. Catholic Confessionalism in Germany after 1650. *Confessionalization in Europe, 1555–1700. Essays in Honor and Memory of Bodo Nischan*. Aldershot: Ashgate Pub Ltd, 2004, S. 227–242.
- INGRAM, Martin. History of Sin or History of Crime? The regulation of Personal Morality in England, 1450–1750. *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*. Hrsg. H. SCHILLING. Frankfurt am Main, 1999, S. 87–103.
- JACOBSON, Heinrich Friedrich. *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrecht der Provinz Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten*. Königsberg, 1839.
- JACOBSON, Heinrich Friedrich. *Das Evangelische Kirchenrecht des Preussischen Staates und seiner Provinzen*. Halle, 1864.
- KLEINHEYER, Gerd. Zur Rechtentwicklung im Herzogtum und Königreich Preussen. Die Landrechte von 1620, 1685, 1721. *Ostdeutsche Geschichts- und Kulturlandschaften*. Teil 2: Ost- und Westpreussen. Köln-Wien, 1987, S. 145–161.
- LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999.
- RADZIMINSKI, Andrzej. Pfarreien und Pfarrgeistlichkeit im Deutschordenstaat Preußen. *Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich* (Studien zur Germania Sacra, Bd. 32). Hrsg. N. KRUPPA. Göttingen, 2008, S. 235–260.
- REINHARD, Wolfgang. Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Eine historiographische Diskurs. *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenz und Forschungserträge*. Hrsg. N. Boškovska Leimgruber, 1993, S. 39–56.
- SAHM, Wilhelm. *Geschichte der Pest in Ostpreussen*. Leipzig, 1905.
- SCHILLING, Heinz. Die Kirchenzucht im frühneuzeitlichen Europa in interkonfessionell vergleichender und interdisziplinärer Perspektive – eine Zwischenbilanz. *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa* (Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 16). Hrsg. J. KUNISCH; K. LUIG; P. MORAW. Berlin, 1994, S. 11–40.
- SCHILLING, Heinz. Die Konfessionalisierung im Reich: Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620. *Historische Zeitschrift*, 1988, Bd. 246, S. 1–45.
- SCHMIDT, Heinrich Richard. H. Sozialdisziplinierung? Ein Pläyoder für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierung. *Historische Zeitschrift*, 1997, Bd. 265, S. 639–682.
- SEMBRITKI, Johannes; BITTENS, Artur. *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel, 1920.
- STOBBE, Otto. *Geschichte der Deutschen Rechtsquellen*. Leipzig, 1864.
- TOEPPEN, Max. Geschichte des Heidenthums in Preussen. Mit Benutzung einiger handschriftlichen Quellen. *Neue Preussische Provinzial-Blätter*. Königsberg, 1846, Bd. 1, S. 297–316, 339–358.
- WALMANN, J. Lutherische Konfessionalisierung – ein Überblick. *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland: wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationgeschichte 1988*. Hrsg. v. H. Ch. RUBLACK (Schriften des Vereins für Reformationgeschichte, Bd. 197). Gütersloh, 1992, S. 33–53.
- WILLOWEIT, D. Katholischer Konfessionalismus als politisches und rechtliches Ordnungssystem. *Die katholische Konfessionalisierung: wissenschaftliche Symposium desr Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationgeschichte* (Schriften des Vereins für Reformationgeschichte, Bd. 198). Hrsg. W. REINHARD; H. SCHILLING. Heidelberg, 1995, S. 228–241.

“NO ONE SHOULD BE BURIED LIKE AN ANIMAL”: LEGAL REGLAMENTATION OF FUNERALS IN PRUSSIA IN THE 16TH TO 18TH C.

Darius Barasa

Klaipėda University, Lithuania

Summary

Man's death, funeral, the place of burial, as well as other major stages of the life cycle, such as baptising, marriage, and private and public life of an individual in Prussia of the 16th to 18th c. were regulated by legal orders of the Church and secular authorities. That may be considered to

be one of the consequences of the process that early modern European history researchers tend to call confessionalization. The article seeks to look at human death and funeral, one of the numerous Prussian state and church-regulated fields of public life, as at one of the components and consequences of the process of confessionalization. First of all, that may be understood as the inculcation of new confessional standards in funeral rites and an attempt to get rid of different manifestations of folk beliefs which contradicted to the inculcated doctrine of faith. It is equally important to find an answer to the question what was the content of the legal orders and the intensity of regulation in the field of funeral. Another reason which stimulated the interest in the legal regulation of funeral rites was the fact that the confessional standards that must have been observed by the subordinates of the state of Prussia have so far hardly been discussed. The discussion and assessment of the legal bases open up new opportunities: not only to see the intended outcomes sought by the Prussian Lutheran Church, but also to find out the predominating maladies that were fought against by means of ordinances and decrees.

The starting point is marked by the first documents that appeared at the beginning of Reformation in the Duchy of Prussia in 1525 to legitimate the confession of Evangelical Lutherans and to form the legal basis of the Church of the Region. The end, or the late 18th c., can not be considered a clear caesura in terms of the theme. The Prussian General Land Law that appeared in 1794 can be considered as a legal document which identified and thoroughly defined the field of funeral. It demonstrates a certain transformation of the competence in the field of funeral: the field that initially was regulated by means of church documents was included in the civil code of laws and, one can say, became *res mixta*, i.e. a field jointly regulated by the state and the church.

The inculcation of the fundamental Christian provisions took part as early as at the time of the Order, however, it gained momentum and intensity in the 16th c., with the start of Reformation. All over the period in question, the field of funeral stayed the prerogative of the Church. As the Church and secular authorities were closely interrelated, the field of funeral was regulated also by the orders of the secular authorities. True, funeral liturgy was the competence of the Church, while the state regulated the material, or the external, part of the funeral rites, and its decrees were of a police and sanitary character.

In the Church provisions and visitation ordinances of the 16th to the 18th c., the outlines of funeral procedures and rites were laid out far into the future, as well as the essential directives, and the basic requirements were formulated. The most important ones were as follows: the Christians who lived in good faith had to be buried with all respect and Church-established rites; infidels were not entitled to the funeral liturgy and had to be buried separately from Christians; every dead person had to be reported to a local clergyman; the dead were to be buried in church, in the cemetery of the churchyard, and in some cases, in the cemeteries built nearby villages; the cemeteries were to be kept tidy and to be fenced; for the burial place and for the liturgical rights, fees to the church and school were set; the practice of superstitions or inappropriate forms of folk beliefs were prohibited in funeral rites, etc. In the course of history, depending on the circumstances, the basic requirements were supplemented or revised by individual ordinances or decrees, and the regulations of funeral rites were further shaped.

In the 18th c., one could notice the publishing of mercantile decrees. They included restrictions on the mourning time and on wearing black clothes, on attempts to plant mulberry trees in cemeteries, the prohibition to dress the dead ones in silk clothes, etc.

Special conditions resulting from ravaging epidemics created prerequisites for the issue of extraordinary ordinances. Next to various daily restrictions by different extraordinary sanitation measures and prohibitions, certain temporary restrictions were also imposed on the field of funeral, and became particularly strict during the great plague of 1709–1711.

In the second half of the 18th c., one could observe a clear trend that later became a norm: the confessions recognized and tolerated in the state of Prussia were allowed to practice their own funeral liturgical rites. However, the so-called external, in other words, non-liturgical, or administrative, approved procedures related to funeral and cemetery were common and were to be observed by all confessions. Those provisions can clearly be seen in the Prussian General Land Law of 1794 intended for all Prussian lands. There is no clear answer yet as to what was the relationship of the latter law with the previously adopted legal acts or how many of the old ordinances were annulled or left valid by the new law. In-depth studies are necessary to answer the question.